

NAP KIADÓ
DUNASZERHELY

Zalabai Zsigmond

IRODALOM ÉS „IRODA-LOM”

Zalabai Zsigmond

IRODALOM ÉS „IRODA-LOM”

Zalabai Zsigmond

IRODALOM ÉS „IRODA-LOM”

Tanulmányok, cikkek, interjúk

Dunaszerdahely 1997

*A kötet a Magyar Művelődési és
Közoktatási Minisztérium támogatásával készült*

© Zalabai Zsigmond, 1997

TANMESE A KÖNYVRŐL

Egyszer volt, hol nem volt, nem az Óperenciás-tengeren túl, nem is az Üveghegyen túl, hanem itt valahol, a közelben – talán a botlófüzes Csallóközben, a zöldesbarna Ipoly mentén, a dimbes-dombos Gömörben, vagy tán a a ticcés Bodroglóközben volt egyszer egy ember. Azazhogynem is ember, csupán egy kisfiú. A mesebeli medve, a huszári kardlappal megleckéztetett, bizonyára legyintett volna, csak, ha látja őt, mondván: ez még nem az ember. Nem volt ebben a kisfiúban az égvilágon semmi különös; nem jött táltosfoggal a világra; olyan volt éppen, mint a vele egyívású falusi gyerkőcök; termete, arca, beszéde, ruházata pontosan beillett a negyvenes évek végi, ötvenes évek eleji falucska surbankóinak hadába. Azt az életet élte, mint bármelyikük: négykézlábról két lábra állva előbb a döngölt, csapott talajú konyhát hódította meg, majd az udvart vette birtokába, ismerkedve káráló, sziszegő, bégető, nyerítő népségével; végül lemerészkedett a kertbe, s még később fölfedező útra indult a tocsogókkal, erekkel, nádfoltokkal tarkított mezőbe, a sas-, vércse- és bagolyfészkeket rejtegető erdőkbe, portyázott a falut félkör ívben öle-

lő szőlődombok lankáin, az álmosan kanyargó, már-már földöntúli nyugalmat árasztó Ipoly partján, csalitosokban, sarjerdőkben, tavaszi lomb- és virágzuhatagban, őszülő fák orgonazúgásában keresve a világból elcsajátítandót: a mindig ismeretlent.

Mit csinált még ez a kisfiú?

Télen fülefagyásig és csonttá dermedésig, a szánkóját hajszolta föl s le a dombokon, este pedig megbújt a tollfosztó asszonyok köténye mellett, s szomjasan itta szavaikat, melyek a felnőttek – a „nagyok” – s a falu mindennapi életéről adtak hírt neki. Találós kérdés, mese és monda akkoriban nemigen hangzott már el az asszonytársaságban; közös dalolásra sem igen nyílt a száj. Mert a kisfiú faluja már a két háború közötti időkben erősen polgáriasodni kezdett, s az ötvenes évekre csak halvány visszfényét őrizte meg annak a lángnak, melyet benne valaha a folklór lobogtatott? Vagy mert azokban az esztendőkhöz – pár esztendeje hegedtek még csak a világháború sebei, s alig halványultak még a korábbi sebeket újabbakkal tetéző kollektív jogfosztottság élményei – nóta és móka helyett inkább a panasz vagy még inkább a csend ült a szájakon? A szövetkezetesítéssel járó, régi gyökereket kiszaggató, új gyökereket még nem eresztett életformaváltás okozta volna, hogy a népi képzeletből kiszorult a csoda, a „népi szürrealizmus”, hogy a gondolkodás földönjáróvá, gyakorlatiassá, helyzettől-naptól helyzetig-napig terjedővé vált? A magukat akkoriban még szinte kisebbsajta lakoda-

lommá kinövő, családi-rokonsági-szomszédi szálakat egybesodorító disznótoros vacsorákon is főként igaz történetek, frontélmények jelentették a mesét; az epikai hajlam a kézzelfogható világ érdes-szűrős rögei között araszolgatott, bukdácsolva, mint szárnyaitól megfosztott madár. A mitikus, a parabolikus vonás, amely pedig a művészi általánosításnak egyik fontos jegye, nem volt sajátja e paraszti mesélő-beszélő kedvnek.

Akár így, akár úgy – ezeket a gondolatokat már az utólagos tűnődés veti ki az emlékezés mélyrétegeiből. Mert a kisfiú akkor még nem gondolkodott sem a kérdéseken, sem a válaszokon. Mit csinált hát? Tavasszal, mihelyt szikkadó föld és zsendülő fű szaga töltötte be a levegőt, halbicskájával lyukat vájta a földbe, s színes agyaggolyócskákat gurítgatva pitykövezett a pajtásaival; csajákat – cserebogarakat – hajkurászott a réten; versenyre kelt társaival a kora tavaszi első fürdés ügyében. Nyaranta tűt vagy gombostűt izizított gyertyaláng fölött, csőnyelvű fogóval behajlított, horog formán; cirokból buktatót készített s kötött egy zsinigre, egyenes, hosszú, könnyű bot után kajtatott a folyópart bodzabokrai közt, s készen is volt már, hiphoppra, a horgászbót, amely mellett hosszú órákig üldögélt, riogatva a fémesen villogó, félrecikázó halacszkákat. Kora reggel és késő délután a halász libapásztorrrá vedlett: kezében bottal, nyakában elemózsiás tarisznyával baktatott a mezei utak forró porában, a libafalka fölverte porfüggöny mögött az

aranságra tarlók felé. Mi tagadás, csintalankodott is. Hozzácsapódva a tarló népes gyerekhadához, félke-reszteket dúlt szét, hogy kunyhót építsen belőlük; máskor meg embernyi mély vermet ásott a félig kész szalmakazlakba, hosszú, vékony ágakkal befedte, szalmaréteggel leplezte, s tisztes távolságból szemlélve az eseményeket, jót mulatott, amikor másnap reggel a kazalrakók egyike-másika, mit sem sejtve a csapdáról, úgy tűnt el hirtelen, mintha a föld nyelte volna el.

Mit csinált még ez a kisfiú, akiben, mondom, nem volt semmi rendkívüli; termett ilyent ez a föld, a Csallóköztől a Bodroghöz, százat is, ezret is, de még többet is annál. Mit csinált ősszel? Nos, az egyik őszön édesanyja alaposan megmosdatta, megfésülte, kiöltöztette fiát, majd kézen fogta s elvezette őt a kívülről ütött-kopott, belülről is viharvert, mégis igen fényes iskolába. S ott aztán, egy-két esztendő után, amikor azok a papírra rótt firefuraságok, apró fekete krikszkrakszok már szófogadón és értelmesen viselkedtek, kiderült, hogy ez a kisfiú mégsem egészen olyan ám, mint a többi. Mert ez a kisfiú hamarosan csodás dolgoknak jutott a birtokába. A jó tettért jó tettel adózó betűk serege csipegette-szedegette össze számára, mint mesebeli hangyasereg a zsáknyi rizsszemet, morzsáit a csodáknak? Vagy repülő szőnyege volt ennek a kisfiúnak, magasra s messzire szálló; arra telepedve utaztatta át magát a falusi udvarból, az istállók és ólak birodalmából, az izmot-ve-

rejtéket faló kukoricaföldek világából, a kapanyeles-kaszanyeles földhöz kötöttség mindennapjaiból, józan puritánságából a képzelet hetedhét országába? Segítségére lehetett e kisfiúnak a betűk hangyaserege ugyanúgy, mint a nyitott könyv repülő szőnyege. Becsülte is kis hősünk a segítséget; gondosan őrizgette a betűk hangyaserege által összegyűjtött kincseket, képzeletével tovább fényesítgette az amúgy is fényes drágaköveket, aranszemcséket; ha meg a repülő szőnyeggel szállt, tágra nyitotta ám a szemét, s eszébe vésett mindent, amit csak látott.

De hát hogy is ne őrizgette volna magában azt az országot, ahol minden megtörténhetett, s ahol érdekesnél érdekesebb, könnyesnél könnyesebb, mosolyosnál mosolyosabb dolgokat látott! Hogyan is ne őrizgette volna emlékezetében a mézeskalács házikót a kolbászból font kerítéssel, a csengő barackot és szőlő szőlőt termő kerteket, amelyeknek aranyalmafáit a leggondosabb őrizet ellenére is meg-meglopta egy nagy madár! Hogyan is ne zárta volna szívébe a legkisebb királyfikát, a legkisebb legényeket, akik nem ismerték soha a félelmet, soha a lehetetlent; akik túljártak fél világ eszén, s igazságot osztó vaskezekkel térdig, derékig, nyakig vágták talajába az ólomszérűnek a gonoszok gonoszá, a hét-, a kilenc-, de még a tizenhét fejű sárkányt is! Csoda-e, ha nem afféle tedd-ki-hadd-hűljön ember, nem nyámnyila anyámasszony katonája, nem Nyakigláb meg Csuháj meg Málészáj szeretett volna lenni a kisfiú maga

is, hanem olyan, mint Fanyűvő meg Vasgyúró meg Hegyhengergető; meg törhetetlen derekú, mint a csilagszemű juhász, aki senki emberfiának, még a nagy hatalmú királynak sem mondta, hogy „adj isten, egészségére!”; meg talpraesett szeretett volna lenni, meg önérzetes, mint az öntelt Döbrögít háromszor megleckéztető Lúdas Matyi; meg... És sorolhatnánk még hosszan; három nap és három éjjel sem volna elég, hogy egytől egyig elmondjam a sok-sok csodát, töviről hegyire elbeszéljem, mi mindent élt meg a képzelet szélenincs-végenincs országában a kisfiú. Ám hogy nem hiába járt ott, annyit mondhatok. Igazság és hamisság dolgában, ha az erejüket fitogtató, nyers kamaszok megkergették a tarlókon, vagy ha elkényszerítették tőle egy-egy féltett talált tárgyát, kínált a maga kis élete is tapasztalatokat; mégis: a komolyabb leckét az Ember természetéről, Jó és Rossz örök harcáról attól a többször hetvenhét magyar népmeséből kapta, melynek világát nem egyszer, nem kétszer, hanem nagyon-nagyon sokszor járta be keresztül-kasul. Így és itt jutott birtokába a népi mitológiának, nemzedékek élettapasztalatának, melyet a képzelet emelt a puszta példázatok szintjéről a művészet – a lebilincselő módon nevelő művészet – magasába. Élő mesefák híján mesekönyvek segítségével kapaszkodott föl – lábán a kíváncsiság elnyűhetetlen bocskorával, kezében a képzelet időket-tereket átütő kisbaltájával – a népi epika égisz érő világfájára, megérintve azokat a csillagokat, amelyeknek fényét a kis-

fiú gyermekkorának falusi-paraszti társadalma már-már elfelejtette, de amelyik a feledés szürke felhőrétegei fölött a teljes létet besugárzó fénykörrel ezüstlöttek.

Nemcsak a mese-világfa megmászásához érzett kedvet persze ez a kisfiú. Csak annyit kellett mondania: hipp-hopp!, s máris legtávolibb zugaiban termett a világnak, ezúttal valós talajt érezve lába alatt. Ha úgy akarta, a híres utazó, Molnár Gábor „puskahordozójaként” Brazília zöldarany vadonjait róttá; más-kor meg Széchenyi Zsigmondot s Kittenberger Kálmánt kísérté el afrikai vadásútjaikra. A szavannákról, ha kedve úgy kívánta, a repülő szőnyeg segítségével az Antarktisz vakító jégmezőin termett. Ekko-riban tanulta meg, hogy nemcsak apró szalmahal meg paduc meg busa meg harcsa hasítja a világ vizeit, hanem hatalmas bálnák meg félelmetes cetek is; hogy a faluját félkör ívben karoló csendes, de tavaszonként-őszönként rakoncátlan folyócska sárgásbarna kiöntései még a legnagyobb jóakarattal sem hasonlíthatók a világtengerek mérhetetlenségéhez; hogy nemcsak szelíd akácok kapaszkodnak az ég kékje felé, hanem hatalmas, félhomályos dzsungel meg ember nem járta tajgai rengetegek is; hogy a falu tocsogósvizenyős rétjein kívül vannak a világban vége-nincs szavannák meg sztyeppek meg aszály apasztotta sivatagok is. Nyitott könyvek repülő szőnyegén szállva, a kisfiú – aki akkoriban már nagyobbacska, romantikától megcsapott surbankóvá cseperedett – to-

vábbra is mindent alaposan szemügyre vett; tudta, amit a repülő szőnyegre (önhibájukból? mások hibájából?) föl nem jutók nem tudhattak: hogy nagy-nagy állat- és fűvészkert ez a világ, hogy csodálatos a természet, mert van benne sikló és anakonda, kecske és antilop, vidra és fóka; búzavirág és húsevő növény, s hogy ott, hol aratni se kell, kenyérfa termi a – milyen is lehet? – kenyeret.

„Tizen”-éveinek kezdetére érve, nemcsak a tér korlátaira hányt fittyet a kisfiú, hanem az időire is. Hála a könyv repülő szőnyegének, bármikor visszatérhetett párducos Árpád meg kürtfúvó Lehel meg faldöngető Botond korába, együtt száguldva, csatázva hős eleinkkel. Máskor az egri vár falán forgatta a kardot, Dobó István apródjaként, fájó szívvel siratva a gonosz Jumurdzsák által elrabolt Gergőt meg a kis Évát. Később a kurucokhoz szegődött, rontva a labancot; majd Kossuth apánkat szolgálta, s bizony nem csalfa verbunk, hanem a közösségi hovatartozás parancsának első – fél-tudatos, mégis döntőnek bizonyuló – megérzése állította őt jó ügyért küzdők oldalára. Azok oldalán harcolt akkor is, amikor az *Ifjú Gárda* kamaszaival együtt izzadt puskát markoló tenyere a halálsötét bányafolyosók zegzugaiban, vagy amikor a *Garam menti krónika* kamasz hősével együtt rohant, vadul kalimpáló szívvel, levegő után kapkodva a kötésig érő hóban, a partizánok tanyája felé. A dél-szlovákiai suhanc, pedig akkor még a szlovák magashegy-vidéket sem látta, élénken maga elé kép-

zelte ezt a jelenetet, s nagyon kívánta a sikert annak a hegyi fiúnak. Repülőszőnyeges utazásai során – bár ezt akkor talán még nem is tudatosította – nemcsak tájakkal, növényekkel, állatokkal ismerkedett meg, hanem emberekkel is; pajtásokkal és sorstársakkal. Volt, akit gyűlölt, mint a kőszívű Baradlayt; volt, aki-re fölnézett, mint az acélos akaratú Robinsonra; volt, akiért könnyet is hullajtott, mint szegény kis Nemecek Ernőért... Beleélte magát a neki kedvesek sorába, s közben önmagát is olvasta, szüntelenül próbára téve, vizsgálva – és: vizsgáztatva! – értelmi és érzelmi világát, jogos ellenérzéssel vetve ki belőle mindazokat, akik a mindenkori Nemecek Ernők nevét méltatlanul kisbetűvel merészelik írni. A kisfiút – aki azóta már persze nem kisfiú – ösztönei és megérzései ahhoz az igazsághoz vezették el, amelyről Shelley azt mondta, hogy e rendbetételre szoruló világnak a költők a törvényhozói; Marx pedig azt, hogy az íróknak – a legharcosabbaknak is – létszükségletük, tehát céljuk a gyöngédség, a jóság, a humánus.

A hajdan volt kisfiú – a maga olvasói tapasztalatai alapján – megerősítheti Comenius szavait, melyek szerint a jó könyv valóban „a tehetség köszörűköve”, az „ítélőképesség ráspolya”, a „szem kenőcse”, a „bölcsesség tölcseré”, „mások gondolatainak és tetteinek tükre, a mieinknek irányítója”. Ez a meggyőződés ad erőt a régi-régi könyves kisfiúnak – aki azóta már édesapa lett –, hogy a napi munka gondjaival terhelt is találjon időt, erőt és kedvet az esti meseol-

vasáshoz (immár nem a maga, hanem a gyermekei épülése végett); ez vezeti őt arra, hogy ügyeljen rá: a gyerekszoba bútorai közül ne hiányozzék a könyvespolc sem. Az egykori kisfiú kislát ma még talán csak játékként veszi kezébe a képeskönyvet, a leporellót: lehet belőle vonat, kígyó, hegygerincvonulat; egy apának azonban tudnia kell azt is: lehet a könyvből holnap kerítés is, védőgát az édes szavainkat ostromló idők hullámverése ellen; lehet belőle világfa is, melynek tetejéről holnap kisfiunk, véreink nézhetnek szét a világban, hogy megleljék benne a nyelvhűség, a hagyományhűség, a közösségi hűség, az emberi hűség őrizendő helyét – nem az Óperenciás-tengeren túl, nem az Üveghegyen túl, hanem itt valahol, egészen a közelben, a Csallóköztől a Bodroghöz-ig.

(1979)

A MAGYAR GLÓBUSZ MAGYAR ATLASZA

Széchenyi Istvánról, bicentenáriumán

Tisztelt Jelenlevők, Hölgyeim és Uraim!

A férfiú, akire ma, születésének kétszázadik évfordulóján, a Pozsonyi Magyar Kulturális Központ emlékkiállításán tisztelegően emlékezünk, csodálattal vegyes bámulattal adózva szellemi nagysága, gigászelmelvolta előtt, a családi keresztségben a Széchenyi István nevet kapta. Nevezték persze, éppen tehetségének rendkívüli sokoldalúsága folytán, ezenkívül még sokféleképpen. Nevezték többek között „Isten követé”-nek (erre utal Arany János *Széchenyi emlékezete* című versének ez a sora: „Az első rémület kétségbevonta: Van-é még a magyarnak istene”); nevezték tehát „Isten követé”-nek, bibliai súlyú nemzetostorozó átkok kimondójának, aki ugyanakkor a kiválasztottak, az elhivatottak hitével és önpusztító megszállottságával szenteli, áldozza föl önmagát a haza, a nemzet és haladás eszméinek oltárán, híressé vált jövődölését beteljesítendő: „Sokan azt gondolják, Magyarország *volt*: én azt szeretem hinni: *lesz*.” Kérdemelte továbbá e nagyformátumú egyéniség, méghozzá életében, ráadásul: a politikailag másként gondolkodó Kossuth Lajostól, a közismert epiteton ornaust,

a „legnagyobb magyar” fölemelő-nyomasztó címet is. Szokás e Széchenyihez kötődő jelzőt egyik nagy tetteivel, az Akadémia megalapítására fölajánlott hatvanezer aranyforinttal összefüggésbe hozni. Én úgy látom: másról és többről van szó. A dolog lényege – Széchenyi magyarsága, illetőleg e magyarságélmény és -tudat „legnagyobbasága” – mélyebben rejlik. Széchenyi alkatilag, nemzetkarakterológiai szempontból nevezendő és értelmezendő a legnagyobb magyarnak. Hogy miért? Mélyen romantikus alkat – jellemző, hogy éppen a magyar romantika virágkora vajúdtá világra őt –; s mint romantikus személyiség megélté – mit megélté? mélységesen megszenvedte, Döblingig bezárólag – a romantika, tehát a magyar nemzetjelleg végleteit, ellentmondásait, mennyeit és pokolbugyrait. Széchenyi byroni fájdalommal bolyongott és borongott a poros, a sáros magyar ugar, az ő szavával: a Nagy Magyar Parlag sárfészek-világában, az Európa szívében mind társadalmi, mind politikai, mind gazdasági, mind művelődési szempontból ázsiai sötétségbe borult tájon; ugyanakkor, dacára világfájdalmas meneküléspróbáinak, mégis ő az, aki a nemzetünkre jellemző kreatív képességeket és koncepció-teremtő adottságot mozgósítva, magyarosan dacos mégis-morállal, az első magyar Muszáj-Herkulesként feszül neki e mozdíthatatlannak látszó magyar világnak, hogy sarkaiból kivesse, s tengelye körül – forogjon, mint Isten teremtményei, a bolygók! – megforgassa azt. Feladatember volt – mondhatnánk

tömören. Intézményember volt: akadémiák, egyetemi tanszékek, kutatóintézetek szürkeállományát, tehetségét és szervezőképességét hordozta az agyában, száz és ezer alkotónak való hitet, lelkesedést, kitartást a szívében. Hogy nagyságát az egyetemes emberi értékrend kategóriáiban helyezzem el, mondhatnám azt is: ő, Széchenyi volt a magyar Prométheusz; ő, Széchenyi a magyar mitológia mondabeli Atlasza, aki egy szál magában tartja vállain a zuhanásba ájuló magyar Glóbuszt. Nem olyan nagy ügy ez, kérem – mondaná talán, ha szavaimat hallaná. E képességhez, hogy szavait idézzem, csupán „egy kell a kettő közül: vagy velő, vagy váll.”

Gróf Széchenyi Istvánban, az Atlasz-emberben, megvolt a velő is, a váll is. S megvolt benne ezekhez az adottságokhoz persze a roppant tudás is. Öt nyelvet beszélt. Úgy járta be Ausztriát, Franciaországot, Angliát, Olaszországot, Görögországot, hogy a művelt s gazdaságilag fejlett, a polgári erény eszméivel átítatott európaiság ideálját hozta magával haza, természetesen honosítási céllal. Ha az európai eszmék domesztikálása előtt akadályokat látott, nem ismert irgalmat, nem ismert könyörületet. A legnagyobb magyar egyúttal: a legkritikusabb és legönkritikusabb magyar. „Széchenyit – írja Németh László – mint faji hibáink ostorát szokás suhogtatni.” „Isten követe”, lám, ha úgy tetszik, Isten ostora is volt; suhogott-durrogott csikóskarikása a tett-hazafiságot helyettesítő szájj-hazafiság, a tett-magyart helyettesítő

száj-magyar, a morbus hungaricusként értékelhető magyar mélakór, a nemzeti apátia, a tehetetlenség, a közöny, a tohonyaság, a dagonyázás, a kishitűség, a depresszió, a szalmaláng-lelkület ezernyi meg ezernyi – sajnos, különösen nálunk ma is érvényes – megnyilvánulása láttán. „Meg kell undorodnom a véremtől” – írta *Naplójába*; undorát azonban mindig legyőzte benne a honfiúi szeretet, s lett számára a nemzete – akárcsak később Ady Endre számára – „utálatos, szerelmes náció”. E szeretet révén vált e gróf napszámosává a nemzetnek; s személyes példaadás folytán bizvást kiérdemli, a legnagyobb magyar címe mellett, a nációját türelmes szeretettel gyógyító legnagyobb magyar gyógypedagógus vagy a legnagyobb magyar pszichológus címet is. Mi mindent vállalt magára a nemzetépítés során, bemutatja ez a gyönyörű kiállítás. Ehelyett hadd hivatkozzak inkább arra, hogy Széchenyi István menedzsere lett a nemzetének; lett egyszemélyes ötletbörze, lett a nemzeti fölemelkedéshez vezető up-to-date know-how megtestesítője. E legnagyobb magyar, merthogy mindig európai mércével mérte önmagát is, nemzetét is, egyúttal a leeurópaibb magyar. Napjainkban, itt Közép-Európában, különös súllyal esik latba eszmérendszerének ez a vonása. Mint ahogy különösen időszerű és tanulságos – s ezt itt és most, Szlovákiában, kisebbségi magyarként, élve a Magyar Kulturális Központ által nyújtott lehetőséggel – külön is meghangsúlyoznám – a Széchenyi-életműnek az a

jellegetessége is, melynek alapján a legnagyobb magyart nevezhetjük akár a legnagyobb magyar közép-európaérnek, a legnagyobb magyar mittel-európainak is. Eltűnődhetünk, Hölgyeim és Uraim, mennyi, de mennyi feszültségtől, sovén indulattól, vad nacionalizmustól, nemzeti neuraszténiától és kisebbségi fájdalomtól szabadulhattak volna meg Közép-Európa kis népei, ha az 1848-as forradalom előtti egy évtizedben a nemzetiségi politikában is a reformer és mélyen humanista Széchenyi javaslatai, koncepciói érvényesülhettek volna, a gyakorlatban. Széchenyi visszautasította a magyar rendi nacionalizmust; magyarán: a magyarosítást. Elfogadta és elfogadtatni próbálta a többnyelvű és többnemzetiségű és többkultúrájú ország eszméjét: a *Szózat Magyarország nemzetiségeihez* című röpiratában arra szólította fel az ország nemzeteit, hogy „nyújtsanak egymásnak barátságos kezét”, s hogy „tartsa meg anyanyelvét híven mindenki! Az otthonitól ne pártoljon el soha! (...) S legyen végre – elsőttől utolsóig – ki-ki védője, gyámola a maga nemzetének. (...) Maradjatok tehát Ti, honunknak nem-magyar lakosai, származástokhoz és nyelvekhez hívek. (...) Beszéljete magatok közt amiképp és ahogyan tudtok. Ne bajlódjatok idegen nyelvvel. (...) Közös hasznunkra kutassátok fel saját eredetiségteknek minden titkát”.

Hölgyeim és Uraim! 1860. április 8-án, húsvétkor, a feltámadás ünnepén, Döblingben szétroncsolt koponyával találtak rá történelmünknek erre az óriásá-

ra. Pisztolya akkorát dördült, hogy egy ország rez-
zent-merevedett belé. „Egy szó nyilal ott a hazán ke-
resztül / Egy röpke szóban annyi fájdalom” – fogal-
mazta versbe Arany János a kortársak döbbenetét. A
gyászban – a hat hétig tartó gyászban – egy ország
osztozott. De osztozott a nemzet, amely ettől fogva
örökké a magáénak tudja és vallja nagy fiát, a máig
érő vigaszban is:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető *eszmévé* finomúl,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik;
Melyhet tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Gróf Széchenyi István mára: éltető eszmévé finomult.
Egy szerencsésen s hál’ Istennek reánk köszöntő új
közép-európai reformkor gyermekei, óhajtsunk, re-
méljünk, higgyünk. Reform-emberkéek, mi, imádkoz-
zunk a reform-óriáshoz; imádkozzunk gróf Széche-
nyi Istvánhoz.

(1991)

VIGYÁZÓ SZEMETEK BARTÓKRA VESSÉTEK

„Elindultam szép hazámból, édes kis Magyarországból” – hallhattuk az imént, a világgá bujdosás, de egyben a világot hódítás jelképeként is, annak a zeneszerzőnek csodálatos népdalfeldolgozását, akinek születési centenáriumáról New Yorktól Moszkváig, Párizstól Tokióig ez idén hangversenyekkel, tudományos ülésekkel, díszünnepségekkel emlékezik meg a haladó eszmék iránt fogékony, művészi szépségre érzékeny világ, fölidézve Bartók Béla arcát, fehér-tisztán izzó, emberi gondokba beleőszült haját, szigorú szemét, amellyel ránk, mai emberekre tekint, vizsgálva közben a század történelmi lelkiismeretét is.

Kicsoda számunkra Bartók Béla?

Törékeny csontú, de nagy lelkű, alig ötvenkilós, de acélidegzetű ember? Zseniális zeneszerző? A húszas-harmincas évek virtuóz zongoraművésze? Budapesti, bécsi, párizsi, berlini hangversenytermek bálványozott előadója? Vagy isten háta mögötti erdélyi, dunántúli, zoboralji parasztfalvak korábban lenézett, megvetett, ám kincses népzenejének szenvedélyes kutatója, aki a hangversenytermi frakkot és lakkcipőt természetes gesztussal cserélte föl az országjáró utak

viszontagságait jobban elviselő parasztcsiszmával, a világvárosi díszvacsorák után hetekig konzerven vagy szűkös parasztkosztón élt, hogy népzenei munkálkodását kinn a terepen, hiteles népi környezetben folytathassa? Ki is számunkra Bartók Béla? Egy új – a század idegfeszültségeit híven tükröző – zenei stílus megalapozója? Szobatudósi remeteségben élő askéta, a tudomány megszállottja, aki hatalmas dallamgyűjteményét alapvető, új zenei módszertant és pedagógiát teremtő tanulmányokban dolgozta fel?

Folytathatnánk a kérdések sorát – ám minek?! A nagy szellemek (mint a Bartóké is) ellenállnak a gyarló igyekezetnek, hogy öntörvényű világukat bárki is felaprózza. Bartók Béla, éppen mert szintézist teremtő elme, mindaz volt – együtt, egy személyben –, akire az imént rákérdeztünk. Róla csak így, a teljesség igényével szólhatunk, ha föl akarjuk mutatni (példaként, okulásul) a bartóki mintát, amelyre a világnak változatlanul szüksége van, mert a nemzetek, nemzetiségek, fajok kapcsolatainak minősége – a szárnyas rakétákkal fenyegető neofasizmus korában, a vallási, faji, nyelvi előítéletektől kiobbantott lokális háborúk korában, a világ számtalan helyén tapasztalható rasszizmusok és sovinizmusok korában – ma még elmarad a Bartók által hirdetett és töretlenül megvalósított eszményi elvek mögött.

Bartók – ma már világos a képlet – zenészbe oltott politikus, közéleti ember is volt. Kezdettől fogva tisztán látta a fasizmus embertelenségét, s megtagad-

ta vele a közösséget. Felszámolta kapcsolatait németországi kiadóvállalataival, s a barna téboly uralomra jutása után nem hangversenyezett többé Németországban. Többször is kiállt az üldözött művészek mellett, s végül, látván, hogy szava pusztába kiáltott szó, nemcsak hazáját – „a szép hazát”, „édes kis Magyarországot” – hagyta el, hanem a második világháború tűzfészkévé vadult Európának is hátat fordított, vállalva – mint századunk annyi nagy humanistája – az emigráció minden gyötrelmét. Voksát az emberiség mellett nemcsak ezzel a cselekedetével tette le, hanem zseniális zenéjével is. Az *Allegro barbaro* akkordjaiban a megnyomorított emberiség jajong, bomba robban és repesz sivít, haló hörög és elárvult gyermek zokog. Nem andalító, nem édesen szép muzsika ez – de igaz, de hiteles, de e századi: fölkavaró és fölrázó, szenvedélyes és balsejtelmekről terhelt, indulatos, tragikus – és békességet, békességet, békességet óhajtó. Azonosulni ezzel a Bartókkal ma, a lázas fegyverkezés korában, nemcsak jogunk, hanem kötelességünk is.

E világ-mondanivalójú, egyetemes Bartók mellett szűkebb közösségünknek, a népek, kultúrák, nyelvek határzónájában élő csehszlovákiai magyarságnak, vállalnia kell Bartókot, a közép-európai embert is. Közép-európaít mondtam, és nem véletlenül. Bartókot szinte a sors választotta arra a feladatra, hogy a Duna-táji népek testvériségének makacs hirdetője legyen. Nagyszentmiklóson született (ma Romániához tartozik),

magyarok, oláhok, szászok, délszlávok lakta községben. Tizenegy éves volt, amikor a kárpátaljai Nagyszőlősrre került, ahol a ruszinokkal ismerkedett meg. 1894-től egy ideig pedig a mi tájainkon, Pozsonyban él (gyermekfejjel zenél a klarisszák templomában, itt végzi gimnáziumi tanulmányait s kezdi meg rendszeres zenei stúdiumait Erkel Lászlónál), s Pozsonynak, ennek az akkor még tipikusan háromnyelvű és -kultúrájú városnak bizonyára nem kis szerepe van abban, hogy Bartók később a szlovák népzene is oly szeretettel gyűjti. A korabeli álhazafias ideológián átlépve, Bartók Adyval együtt vallotta a „magyar, oláh, szláv bánat” egy-gyökerűségét, József Attilával együtt a „rendezni végre közös dolgainkat” programját, melynek gyakorlati érvényét fényesen bizonyította azzal, hogy több mint tizenhatezer magyar, román, szlovák, ruszin, bolgár és egyéb dallamot jegyzett le, s részben fel is dolgozott az összehasonlító zenetudomány módszerével. Mi is lehetett volna érte más a köszönet az 1945 előtti Európában, a nemzeti türelmetlenség átkos fészkében, mint sovinszta támadás? Támadás mind magyar, mind román részről, mondván, hogy „megfertőzte” egyik nép zenéjét a másikéval. A vádak pergőtüzében azonban Bartók rendületlenül vallotta azt a gondolatot, amellyel szűkebb közösségünk is kell, hogy tartozzék a más nyelvűeknek, de amelyet mi, itt és most, ugyanilyen joggal, a nemzetköziség hitével várunk el másoktól is: „Az én igazi vezéreszmém a népek testvérré válásának eszméje.”

A világgá-bujdosás, de egyben a világot-hódítás jelképével kezdtük: „Elindultam szép hazámból...” Zárjuk gondolatmenetünket azzal a hittel, hogy Bartók, az egyetemes jelentőségű művész, Bartók, a közép-európai ember, Bartók, a humanista, ezen az ünnepi esten véglegesen visszatér a „szép hazába”, köztünk, akikért élt, küzdött, dolgozott – a megtartó közösség javára.

(1991)

GONDOLATOK KÉT HÍRVERS NYOMÁN

Az utóbbi egy-két évben öröndetesen nőtt azoknak az adat- és tényfeltáró tanulmányoknak, problémafelvető értekezéseknek, részkutatások eredményeit összegező kiadványoknak a sora, melyek történelmünk és közelmúltunk eleddig föltáratlan területeivel, tabuként kezelt kérdéseivel, politikai „muszáj” festette fehér foltjaival foglalkoznak. E szlovenszkói-szlovákiai magyar sorsproblémák fölvetése és újragondolása azonban – sajnos, de tény és való – nem a hazai magyar irodalomtörténeti műhelyek érzékenységének és erudíciójának köszönhető; a munka oroszlánrészét az „elszármazott” (Budapesten élő) szlovákiai magyar értelmiségiek maroknyi, de annál nagyobb buzgalommal tevékenykedő csoportja a Regio című folyóirat és a Párbeszéd Alapítvány körül tömörülő „Regio-kör” – név szerint G. Kovács László, Szarka László és Molnár Imre történész, valamint a kör „szellemi mindene” –, a költő, műfordító, közíró és tényfeltáró irodalomtörténész, Tóth László vállalta magára. „Szlovákiai magyar” szerző számomra mindahány (mint ahogy magyar költő volt mondjuk Kassák Lajos az emigrációban élve); önmagunkat szegényítenénk, ha

nem kapcsolnánk be őket irodalmi és tudományos életünk vékeringésébe, különösen most, amikor a határok „légiesülnek”, s megteremtődhet végre az illyési hazakép: a Haza a magasban, a Szellem magasában.

A Regio-kör alkotói közül Tóth László 1990-ben két kiadvánnyal gazdagította a csehszlovákiai magyar irodalmat. *Szélén az országútnak* címel impozáns „versfolyamot” adott ki a csehszlovákiai magyar líra 1918–1988 közötti terméséből, jól megkomponált műegészt, amely egy fiktív „kollektív én” (kisbbségünk) s a szlovákiai magyar „mi”-tudat szempontjából is olvasható „líraregény”. Molnár Imrével közösen pedig *Mint fészkeből kizavart madár...* címmel állított össze szépirodalmi alkotásokból, dokumentumokból, levelekből egy olyan – ezúttal nem közhelyszerű az obligát jelző! – hézagpótló kötetet, amely alcímével: *A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949* a szlovákiai magyar történelem és irodalmomtörténet egy mindeddig módszeresen nem kutatott területére vet fényt.

Nem céloom ezúttal, hogy a két említett kötetnek az egészéről mondjak véleményt. A sok-sok kínálgzó értékelési szempont, közelítésmód, értelmezési lehetőség, végig- (és újra-)gondolandó gondolatok közül lényegében csupán két aspektusra szorítokozom. Az egyikkel – a Tóth Lászlótól „közölt” hírvers (*Deportálás*) kapcsán – s az általam gyűjtött hasonló témájú szövegvariánssal – azt szeretném illusztrálni, amit a *Mint fészkeből kizavart madár...* utószavának szerzői

így fogalmaztak meg, irodalomtörténeti babonákat foszlatva semmivé, tudniillik, hogy: „...ha egy népet el is lehet (ideig-óráig) hallgattatni, s meg is lehet fosztani nyelvétől, újságjaitól, könyveitől, azaz: anyanyelvi kultúrájától, az emberi lélek külső kényszer hatására sem némul el, hanem a kifejezés sajátos formáit megkeresve szól továbbra is önmagáról és a világról” (i.m., 138.). A másik aspektus tulajdonképpen az első gondolat szerves folytatása: arra irányul, hogy ha létezett (márpedig létezett!) egy sajátos magyar irodalomtudat az 1945–1948 közötti évek Csehszlovákiájában, jogos-e irodalomtörténetünk hetven évét úgy „harmadolni”, ahogy azt – minden különbözőségeik ellenére is – Fábry Zoltán, majd pedig Koncsol László, Fónod Zoltán és – a *Szélén az országútnak* című antológiájában – Tóth László is egyöntetűen teszik.

Azt, hogy a „némaság esztendei”, ellentétben a Fábry-féle felfogással, irodalmi szempontból nem voltak teljesen „némák”, az irodalmi intézményrendszer (lapok, kiadó) vitán felül álló hiánya ellenére sem, Koncsol László kezdeti adatfeltárásai után Tóth László tisztázta kellő és alighanem perdöntő érvekkel. Említett kötetekben számtalan műköltészeti szöveg erősíti meg ezt a tényt. De irodalmi élet és működő irodalomtudat jeleként kell értékelnünk (lásd a magyar irodalomtörténet Kazinczy-kori állapotát!) az emelkedettebb stílusú missziliszeket, leveleket is. S létezett emellett egy „profán” és népi, alulról fakadó, folklorizálódott irodalomtudat is, amely vagy az új-

stílusú népdalok, vagy pedig, ritmikáját tekintve, a magyarnóták stiláris eszköztárát használta föl „a hon-
talanság kora” magyarnyomorító megaláztatásainak,
szenvetéseknek a kifejezésére. Ilyen típusú szöveg
Tóth Lászlóék összeállításában például a *Gúta nagy-
község közepén születtem*, illetőleg a *Csehországi kis
faluban szomorú az élet* című „versdokumentum”. S
a folklór – mégpedig az ún. hírvers – kategóriájába
tartozik a *Felsőszeliek búcsúja* is –, amelynek végén
ez a tömörségében is megrázó, három továbbgondo-
landó ponttal súlyosbított adat jelöli ki (fedi el?) a
népköltészet anonimitásához hasonlóan, a hírmondó
kilétét: „Szerzője: Magyar...”

Abban a korban, amikor számunkra, (cseh)szlovákiai
magyarok számára, a szülőföldön egymást követték a
kegyetlennél kegyetlenebb sorscsapások, büntetések,
megaláztatások, a puszta létezésünkől való kisemmi-
zések, jellemző módon újjáéledt a lirikoepikus közép-
kori műfaj, a históriás ének, s annak is egy sajátos vál-
faja, az ún. veszedelemének. Jócsik Lajos, a két háború
közötti Sarlós mozgalom ismert tagja *A gútori veszede-
lem* címmel hagyott ránk egy tizenöt énekből s fohász-
kodásból és utóhangból álló „kiseposzt”. E szövegtípus
műköltői eredetű ugyan, de élt az epikolirikus költe-
mény a nép körében, naiv formában is. Ezt a műfaji vál-
tozatot hírvers néven tartja számon a folklorisztika.

Miről szól a hírvers? Tragédiákról, elborzasztó dol-
gokról, verekedésről-késelésről, gyilkosságról, árvíz-
ről, tüzesetről és – deportálásról, kitelepítésről. A hír-

vers igaz, megtörtént eseményeket rögzít krónikás modorban. Közösségi jellegű műfaj, eredendő célja az, hogy fontos közlést továbbítson befogadójának, legyen az hallgató vagy éppen olvasó. A műfajnak erre a funkciójára 1945–1948 között tájainkon ugyancsak szükség volt: magyar nyelvű sajtó nem létezett; mi több, a magyaroknak – a magyar kormánytól és a világtól való elszigeteltségüket növelendő – még telepes rádióikat is be kellett szolgáltatniuk...

Ilyen körülmények között támadt fel tehát az 1945–1948 közötti évek Szlovákiájában a hírvers műfaja, amelyről a folklorisztika megjegyzi, hogy virágkorát a század elején élte. Számon tartja a néprajz a legkiválóbb hírvers-költőket is; név szerint megemlítve például Nagy Kovács Istvánt. Hogy a szlovákiai magyar deportálási hírversek szerzője ki lehetett, ma már (még?) nem tudjuk. „Szerzője: Magyar...”. Több szerencsénk van az adatközlőkkel. A felsőszeli változatot Rendezés Pálné jegyezte le, az alábbi megjegyzéssel toldva meg a szöveget: „Az 1947-es év I. hó 22-én történt. Felsőszeliben eldeportálták a népet erőszakkal – 238 családot Csehországba, a Szudéta földre.” A hírvers közzétevője, Tóth László megjegyzi, birtokában van egy tardoskeddi változatnak is. Ezt nem közli, besorolta viszont mind a két könyvébe a *Deportálás* címet viselő szöveget.

A krónikás szöveg megértéséhez, főleg az ifjabbaknak, akik számára történelmünknek ez a pontja (is) tabuként kezelt fehér folt, legalább annyi háttérisme-

ret szükségeltetik, hogy az 1945–1948-as jogfosztottság éveiben elnöki rendelet alapján, az elnemzetlenítés szándékaitól vezérelten, a magyarokat erőszakkal kényszermunkára telepítették át Csehszországba. Több mint 44 000 magyart téptek ki szülőföldje éltető talajából. Ingatlanjuk, mezőgazdasági földjük, állatállományuk elkobzásra, illetve – Samuel Cambel szerint – „megbízható szlovák gondnok kezébe került” (Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. München 1980, 226. lap). A deportálási tragédia 1946. november 19-én hajnalban, katonai erők bevetése mellett kezdődött a Felső-Csallóközben. Ezt követően végigsöpört a Csallóközön, a Mátyusföldön, a Garam és az Ipoly mentén, Nógrádon, el egészen Tornaljáig. A kilencvenkilenc napig tartó ember- és családelhurcolás, amely csupán a „reszlovák”-okra (magukat szlovák nemzetiségűnek vallókra) és a „fehérlaposok”-ra vagy „telepítőlaposok”-ra (tehát a Magyarországra áttelepítendőkre) nem terjedt ki, 1947. február 25-én ért véget. Egyik szövegvariánsunkban hangsúlyozottnak szerepel, miszerint „Az indulásnak hogy eljött az ideje, /Akkor érkezett meg az Isten hidege”. Hogy a fűtetlen marhavagonokba zsuppolt magyar családok – tehetetlen aggok, nők, kisgyermek és csecsemők – számára „az Isten hidege” valójában mit is jelentett, arra nézve lásd Janics Kálmán idézett könyvének megállapítását: „Kiterjedt fagyhullám Európa fölött. České Budejovice – 26 fok, Tábor – 25 fok, Pardubice – 24, Praha – 21.”

E műfaji és társadalmi-történeti kérdések után pedig lássuk végre a szlovákiai magyar népi irodalomtudat, a folklorizálódott irodalomtudat egyik megnyilvánulását, a deportálási hírvers Tóth László által közzétett taksonyfalvi változatát:

„Rejtelmes gépbűgás hallatszik távolból,
Hurcolják a népet Taksonyfalváról.
Hangos zokszó tör fel, búcsúzik a nép,
Elviszik a magyart, mindenkit, aki ép.
Nincs mentség számára, nincs más menekvés,
Csak a fehérlep és súlyos betegség.
Kevés bútorkáját autóra rakják,
Otthagyják a többi: földet, házat, marhát.
Amit szorgos kézzel összekuporgatott,
Ellenérték nélkül prédának otthagyt.
Nem tehettek másképp, nem volt irgalom,
Mert elfojtott mindent erős karhatalom.

Taksonyfalva népe körül volt kerítve
Sűrű csatárlánccal, s nem volt menekvése.
Úton, útfélen portyázó járőrök,
Fegyveres katonák, csendőrök, rendőrök.
Az igazoltatásnak nem volt határa:
Gyanús volt az ember a maga falujában.
Hurcolják a népet messzi idegenbe;
Hallatszik a sóhaj: Istenem, ne hagyj el!
Szabadságra vágyott Taksonyfalva népe,
Mégis szolgaság lett szorgalmának bére:

Ahogy megérkeztek a szolgavásárra,
Megtudták, hová jöttek, melyik majorságba.

Olcsó lett az ember és préda a nemzet,
Sajnos, nekik kellett elszenvedni mindezt.
Bár csak a jó Isten könyörülne rajtunk,
Hallgatná meg imánk, amit rebeg ajkunk.
Ne sanyargatnának ártatlan népeket,
Köztük a miénket – a magyar nemzetet.
Látnák meg egymásban Isten teremtményét,
S követnék Istennek eme törvényét:
„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.”
Ez volna a földön a legszebb parancsolat.
Ha erre az alapra építenénk a békét,
Megérnénk a világ újjászületését!”

A száraz tényközlésekből, zokszóból, panaszból, magyarságsiratásból, könyörgésből és fohászból egybeszótt hírverset a debreceni Déri Múzeum Sarló Gyűjteménye őrizte meg az utókor számára. Másolója – akárcsak a középkori kódexeink másolói – megérdemli, hogy megemlítsük a nevét: Németh Zoltán. Nem mulasztotta el, híven a kor krónikása szelleméhez, hogy kommentárt fűzzön a szöveghez: „Ismeretlen szerzőtől – a szlovákiai magyarok Cseh- és Morvaországba való deportálásakor Taksonyfalváról: 1947. január hónapban.”

Taksonyfalva, Felsőszeli, Tardoskedd... – a helynevek és a szövegváltozatok alapján Tóth László joggal állítja, hogy a szöveget nem egy, hanem több fa-

luban ismerték. Szájról szájra, községről községre járt, irkalapról irkalapra vándorolt. Lelőhelye azonban semmiképpen sem korlátozható csupán a Mátyusföldre. Amikor a *Deportálás* című hírversre, a *Szélén az országuútnak* című antológiában, először rálapoztam, belém hasított a fölismerés:

De hiszen ezt a (kiadatlan) szöveget én ismerem!

Ismerem, de vajon honnan?

Honnan?

Nem a Mátyusföldről, hanem az Ipoly mentéről. A nyolcvanas évek elején-derekán, amikor a *Mindenekről számot adok* és a *Hazahív a harangszó* című könyveim anyagát gyűjtöttem, az ipolypásztói öregeken kívül többször megfordultam Ipolyszakállason, a falu mindentudó öregjénél, Dobrovolni Antal bácsinál. „Diploma nélküli értelmiségi” – így jellemezhetném tömören őt, s viszonyát a világhoz, az élet dolgaihoz. Isonzótól kezdve a kitelepítésen át a hetvenes-nyolcvanas évek konszolidációjáig sok mindent megélt, látott és hallott. Hát persze! Az általa példaszerűen, történeti és néprajzi szempontból is megbízhatóan vezetett ipolyszakállasi krónikából másoltam ki magamnak annak idején a *Deportálás* című vers egy Ipoly menti változatát! Hogy ennek Antal bácsi – Isten nyugosztalja szegényt – hogyan és mikor került a birtokába, akkor föl sem vetődött bennem, s mára talán már meg sem mondható.

Annyi viszont tény, hogy a kitelepítés az Alsó-Ipoly mente egynéhány faluját előbb érte el, mint akár Taksonyfalvát, akár pedig Felsőszelit. A reájuk vonatkozó,

1947. évi januári dátumokkal szemben Ipolypásztó népe már 1946. december 11-én fölpanaszolhatta az Istennek, hogy „Csendes falunk népe körül volt kerítve / Sűrű csatárlánccal, s nem volt menedéke”. – Azaz, az események időrendjét tekintve, indulhatott volna útjára ez a vers kelet-nyugati irányban, Hontból a Mátyusföld felé. Mivel azonban a deportálás a Felső-Csallóközre zúdult rá először, arra gyanakszom mégis, hogy az „összöveg” ezen a területen keletkezhetett. Erről a területről datálja *A gútori veszedelem* című „kiseposzát” Jócsik Lajos is. Tóth Lászlóval szemben, aki jegyzetapparátusában óvatosan annyit közöl, hogy „a mű megírásának idejére (...) nincsenek egyelőre közelebbi adataink”, én megkockáztatnám azt a (nem filológiai tényt, hanem) fölvetést, hogy a Jócsik-poéma X. énekének élén álló dátum (1946. november 24.) a megírás napját (napjait?) jelzi; mindenesetre kísértetiesen közel van a felső-csallóközi kitelepítés kezdetéhez, 1946. november 19-hez.

Annak alapján tehát, hogy az első olyan lirikoepikus alkotás, melynek témája a kitelepítés, éppen a Felső-Csallóközhöz, Gútorhoz köthető, valószínűnek tartom, hogy a hírversek „összövege” is itt, a kitelepítési hullám kezdőzónájában fogant meg. Erre vall az a tény is, hogy mátyusföldi hírveréseink közeli variánsai egymásnak. E változatcsalád egyik tagja a Dobrovolni Antaltól gyűjtött variáns is; azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az ipolyszakállasi hírvers, az én megítélésem szerint érettebb, je-

lentősen „megjobbított” változatot képvisel. Hogy miben mutatkozik meg ez a jobbító szándék? Mindekelőtt a vers szerkezetében, amely egy *A*, *B*, *A* képlettel írható le, miközben a *B* szerkezeti egység sajátos kontrasztív viszonyban áll az *A* tételekkel. Konkrétan: az első huszonnégy sor a tényszerű leírás, a „kemény realizmus” szövegmezeje (*A*); a *B* szövegmező a fohász, a vágyott, az óhajtott, az elképzelt, a sóvárgott ember-, nemzet- és hazakép; az utolsó négy zárósor (*A*) pedig megint csak a rideg valóság, az említett „kemény realizmus” szövegmezeje.

Lássuk ezek után a deportálási hírvers ipolyszakálasi változatát!

„Hangos motorzúgás hallatszik messziről,
Egy pincébe húzódtam meg kegyetlenül.
Hangos sírás között búcsúzkodik a nép,
Elvisznek most minden magyart, aki csak ép.
Idehaza más nemigen maradhatott,
mint reszlovák és telepítő-lapos.
Az indulásnak hogy eljött az ideje,
Akkor érkezett meg az Isten hidege.
Néhány bútorkát az autóra raktak,
Házat, földet, marhát, mást mindent itt hagytak.
Amit sok szorgos kéz összekuporgatott,
Az itthon maradván mind prédára jutott.
Azon célból rakták őket vagonokba,
hogy ne kerüljenek vissza otthonukba.
Nem tehattünk másként, mert nem volt irgalom,

Mindent elfojtott az erős karhatalom.
Csendes falunk népe körül volt kerítve
Sűru csatárlánccal, s nem volt menedéke.
Az igazolásnak se szeri, se száma,
Gyanús volt az ember saját falujába.
Szabadságra vágyott Szakállosnak népe,
Mégis rabszolgaság lett a vágya bére.
Ahogy megérkezett a szolgavásárra,
Megtudták, ki s kinek, hogy mennyi az ára.
Olcsó lett az ember és préda a nemzet,
Sajnos, nekünk köllött elszenvedni eztet.
Ne sanyargatnának ártatlan népeket,
De inkább szeretnék egymást az emberek.
Tanulnák meg egymást tisztolni, böcsülni,
Még ha nem is tudnak egy nyelven beszélni.
Látnák meg egymásban Isten teremtményét,
Be tudnák tartani az Isten törvényét.
Felebarátodat szeresd, mint magadat,
Ez volna a földön legfőbb parancsolat.
Ha ezen alapra építnék a békét,
Meglátnák a világ újjászületését.
Könnyes szemmel intünk búcsút mindenkinek,
Szomszédunknak és többi kedvesünknek.
Költözzön közétek békesség, szeretet,
Drága kicsi falunk, a jó Isten veled!”

A két hírvers, továbbá a *Szélén az országútnak* című
Tóth-antológia nyolc költeménye (mindmegannyi
1945 és 1947 között fogant), továbbá a „hontalanság

évei”-nek irodalmi termését bemutató kötet, a *Mint fészkeből kizavart madár...* azt bizonyítja, hogy (olyan-amilyen) irodalom és (olyan-amolyan) irodalomtudat a Fábry posztulálta „némaság esztendei”-ben is létezett a szlovákiai magyarság körében. A kérdés számomra ezek után csupán csak az, hogy e korszak irodalmát *al-korszaknak*, *főkorszaknak* tekintsük-e. Más szavakkal: hogy elismerjük-e a mondott korszak önállóságát, amely abból és nem másból fakad, hogy mind társadalmi-politikai, mind pedig kulturális-irodalmi vonatkozásban élesen elüt ez a kor mind az előtte levő, mind pedig az utána következő korszak meghatározó tényezőitől. Avagy pedig – ragaszkodva a „harmadolás-hoz”, az „elsővirágzás”, a „másodvirágzás”, a „harmadvirágzás” fogalmakhoz – csapjuk hozzá e korszakot az előtte levőhöz (mint tette azt Fábry az 1938–1948 közötti évtizednek egyetlen, homogén korszakká avatásával)? Vagy pedig könyveljük el a „hontalanság évei”-nek irodalmát a „harmadvirágzás” kezdeteként – mint tette azt eddig Koncsol László, Fónod Zoltán s antológiája periodizációjában Tóth László is?

Irodalomtörténeti korszakolásunknak meg kellene végre szabadulnia a sémáktól, a beidegződött közhelelyektől; újra kellene gondolnia a Fábry-féle „harmadvirágzás”-fogalmat, s vele együtt irodalmunk „szentháromságtan-koncepcióját”, e mindenáron harmadolásra (hármás főkorszakokra) való törekvést. Hiszen éppen ennek a „harmadolásnak” a bővületében degradálódik le az 1945–1948 közötti évek irodalma al-

korszakká, holott semmi mással össze nem vethető, sajátos korszakról, főkorszakról van bizony ez esetben szó. Tóth László anyaközlései megerősítenek: intézményesített magyar irodalmi élet 1945–1948 között tájainkon ugyan nem létezett, irodalomtudat és – az ötvenes évek eleji irodalmunk színvonalánál nem alacsonyabb! – irodalom viszont, ha korlátozott mennyiségben is, ha sajátos műfajokban is (hírvers, folklorisztikus irodalom, episztoła), igenis létezett. Éppen ezért sajátos életérzést, sajátos világérzékelést, sajátos üzenetet fejezett ki. A csehszlovákiai magyar irodalom hét évtizede megítélésem szerint nem három, hanem öt, mégpedig egymástól jól eltagolható, más-más történelmi-politikai meghatározottságú főkorszakra osztható:

- a) 1918–1938, az „első republika” kora;
- b) 1939–1944, az első Szlovák Köztársaság kora;
- c) 1945–1948. december 15. (a hontalanság éveinek irodalma)
- d) 1948. december 15-től (az Új Szó megjelenésétől) 1989. november 17-ig (természetszerűen több alkorszakkal),
- e) 1989. november 17-től napjainkig.

A „harmadvirágzás”-féle fogalmakat pedig utaljuk oda, ahová valók – ne a tudomány, hanem az esszéisztikus metaforák világába.

(1994)

IRODALOM ÉS „IRODA-LOM”

„...miért oly híg must még mindig ez az egész – különben derék és jószándékú, de majd minden megnyilvánulásában dilettáns, vértelen s igen sokszor üresen hangos – szlovenszkói irodalom? Forr, forr, forr. S csak nem tud kiforrt. Nem veszi el zavarosságát, nem nemesedik át. Amit tegnap oldott cukorként ízeleltünk, ma is csak szirup vagy fojtogatóan zavaros must. Ízt, színt, szesztartalmat, fajsúlyt sehogyan sem tud kapni.” – E sorokat csaknem félszázaddal ezelőtt, 1933-ban tette közzé az irodalmi ízlésének kényességéről híres író-esztéta, Illés Endre, egy nem kevésbé kényes ízlésű, hírére-nevére ügyelő, magas színvonalú, a dilettantizmus ellen a kor legjobb íróit tömörítő folyóirat, a Nyugat hasábjain. Fél évszázad... – s e gondolatok azóta is vissza-visszajárnak, kísértetként riogatva a szlovákiai magyar alkotók – jobb sorsra érdemes – élcsapatát, azt a kis számú sereget, melynek tagjai az irodalomban nem önképzőköri buzgólkodást, nem is valamiféle publicisztikai-nemzetiségpolitikai pótszert látnak, hanem azt, ami: szigorúan és elidegeníthetetlenül esztétikai természetű önkifejezést és valóságábrázolást. Fél év-

század... – anélkül, hogy ma – végre ma! – tudatosítanánk már Féja Géza 1935-ben hozzánk adresszált gondolatmenetét, mely szerint „inaszakadt” minden olyan elmélet, mely úgy véli, hogy Szlovenszkon „...a toll minden forгатója fontos nemzeti hivatást tölt be, tekintet nélkül arra, hogy a toll szántotta bárázdában tiszta búza vagy pedig gizgaz term. (...) Mintha rossz versekkel és regényekkel népet és nemzetet lehetne menteni... Pedig a rossz vers, a gyenge regény, a szűk látókörű publicisztika, a partikuláris érdekeket simogató kultúra mind a magyarság emberi és nemzeti igényeinek a tagadását jelenti. A dilettáns irodalom tehát távolról sem a nemzeti nyelv ápolója és fenntartója, hanem a nemzet nagy áldozatok és erőfeszítések árán megteremtett szellemi színvonalának megcsúfolása.”

Mindkét véleményt idéztem már, ám nem árt őket megismételni, hiszen időszerűségükből mit sem vesztek, s bármelyikük megfelelné a Hétben folyó vita mottójának. Megismétlésüket az is indokolja, hogy irodalmi közvéleményünk éppúgy hajlamos túllépni ezeken az egyszer már megfogalmazott sarkigazságokon, mint felületes, az alig-recenziók szintjét súroló kritikai gondolkodásunk, hogy a szerkesztői gyakorlatról – amelynek funkciója szerint tulajdonképpen előzetes kritikának kellene lennie! - már ne is beszéljek. Ne vegyék kötekedésnek s még kevésbé a vendégjoggal való visszaélésnek, ha kimondom: mulatságosan szomorúnak és szomorúan mu-

latságosnak tartom, hogy a Hét, komoly költészettörténeti és -esztétikai vita mindenképpen dicsérendő gazdajaként, a polémia kezdete előtti számban ilyen sorokat közölt „vers” címén: „Ébredek mély / álmomból / szívemen (*sic!* – Z. Zs.) / már madár szólt / nézek álmos / dombokat / minden engem / hívogat” – etcetera, etcetera, míg csak el nem jutunk a költészetszemantikának és az információelméletnek, s az esztétikának a költői kép hírértékéről, újszerűségéről vallott felfogását „fényesen” cáfoló közhelyekig, melyek szerint a nap „fényes” meg hogy „ragyog”. – Napnál világosabb, hogy ragyog – mondhatnánk e „vers” duplafenekű semmitmondásának szellemében –, más dolga sincs évezredek óta. S mi volna a költő dolga? Kellő alázattal és tisztelettel viseltetni az iránt a mindenütt nyilvánvaló, ám tájainkon bizonygatásra szoruló tény iránt, hogy a költészet: nyelvteremtés, képteremtés, eredeti gondolkodás, szellemi újdonság, amely „hervadt rózsá”-nak (Tóth Árpád), „tigrisszem”-nek, „gyémánt begyű égi madár”-nak (Nagy László) és ki tudja még mi mindennek képes láttatni a Napot, irtózáva a közhelyektől, a banalitásoktól, a nyelvi erőtlenségtől. Ez, ennyi: a teremtés volna a költő dolga. És a szerkesztő(sége)ké? Az, hogy az idézett vershez haonló szüleményekről ilyen bizonyítványt állítsanak ki: „Rigmus rigmus / azt mondom / magaménak / nem vallom!” Amíg az ilyen minősítések meg nem fogalmazódnak, a szerkesztői gyakorlattól kezdve a kritikáig, addig irodalmi éle-

tünk vitái a szócséplés szintjén maradnak, s e tudathasadásos állapotot továbbra is szellemiségünk torz és zavaros tragikomédiájaként tarthatjuk számon.

Könnyebb végén fognánk meg azonban a dolgot, ha e tudathasadásos állapotért csak a szerkesztőkön, csak a – jó szándékú, bár nem mindig fölkészült – recenzenseken vernénk el a port. Felelősségüket végső soron semmi sem menti; mégis: föl kell tennünk a kérdést, hogy tetteiket, tévedéseiket mi magyarázza, határozza meg. Vajon a szerkesztői, lektori, recensensi tudathasadás nem csupán következménye valaminek? Magyarán: tudathasadásos állapotok sorának, melyek irodalmi gondolkodásunk egészét jellemzik, s melyeknek nem kívánatos hatása alól persze sem a Hét, sem más lapunk, sem könyvkiadónk nem egykönnyen vonhatja ki magát? Ha igaz – márpedig szerintem is igaz –, hogy irodalmi gondolkodásunkat értékes és értéktelen művek egészségtelen nivellálása jellemzi (Balla Kálmán), s hogy prózánk és költészetünk még mindig valahol félúton tart az almanachjellegű írásbeliség és a valódi irodalom között (Grendel Lajos), akkor ennek összetett, bonyolult, tágabb kérdéskörrel érintkező okszövevénye kell, hogy legyen. Irodalmunk jelenlegi állapota aligha érthető meg a múlt vizsgálata nélkül; különösen ha e múlt olyannyira belenyúlik a mába, okaként egy jogosan kárhoztatott okozatnak – amit nevezhetünk provincializmusnak, belterjességnek, dilettantizmusnak, közepszerűségnek, értékrendszer-hiánynak –, mint esetünkben.

Amit Balla Kálmán írásából erősen hiányolok, az a történetiség. A szlovákiai magyar irodalmi gondolkodás hat évtizedes történelmét mindeddig még senki sem vizsgálta és írta meg. Bizonyos résztanulmányok (Turczel Lajosnak a két háború közötti dilettantizmusról, Csanda Sándornak Az Út „valóságirodalmi” – tehát esztétikai szempontokat elhanyagoló! – szerkesztői koncepciójáról írott dolgozata) rámutatnak ugyan arra, hogy az 1918–1938 közötti „szlovenszkói” magyar irodalomfelfogást zsákutcák és téveszmék határozták meg, folyamatszerűségében azonban nem láttatják az irodalomkoncepció módosulásait, elvetélt kísérleteit, melyek pedig (lásd az idézett Illés- és Féja-véleményt!) ma is szolgálhatnak némi tanulsággal, s ismeretük szükségtelessége tehetné azt a tragikomikus és groteszk helyzetet, hogy egyszer már szabatosan megfogalmazott igazságok újrafelfedezésével küszködünk, próbálván meghatározni irodalmunk valódi küldetését.

A történetiség egy újabb állomása a második világháborút követő, a nemzetiségi értelmiség számát szinte nullára csökkentő helyzet vizsgálata lehetett volna. A vita során eddig erről csak Tőzsér Árpád írásában esett szó, pedig aligha kétséges, hogy a sokat emlegetett „semmiből indulás”, a maga boldogboldogtalant „íróvá” avató buzgalmával, esztétikai szemponttalanságával máig érő hatállyal nyomja rá bélyegét irodalmunkra, hiszen az akkoriban indult alkotóknak csak kisebb része forrta ki magát, mások

viszont – anélkül, hogy bizonyítottak volna! – úgy maradtak irodalmon belül, hogy továbbra is „híg mustot” termelnek és kínálnak. Művek helyett, melyekben – ezt is tudnunk kellene már Kazinczy óta! – íz, szín, csín és tűz vagyon. Ne áltassuk magunkat: abból a mintegy hatvan „alkotóból”, aki tájainkon 1948 óta kötetet jelentetett meg, a nagyobbik rész egy, a miénknél fejlettebb, egészségesebb, értékközpontúbb szellemiségben a lapoknak, folyóiratoknak könyvkiadóknak még csak a háza tájára sem merészkedhetne. Az álértékek, a dilettantizmus, a provincializmus bűnében elmarasztalható szlovákiai magyar kötetek sora alighanem megcsappanna, ha egy nemzeti irodalom sűrűbb szövésű rostájába kerülnének. Költészetünk – s persze egész irodalmunk – legnagyobb mai rákfénjét én is abban látom, hogy valamiféle „hamisan értelmezett egység jegyében” (Grendel Lajos) együtt él benne valós és talmi érték, s hogy az utobbi bozótja eltakarja, benövi, megfojtja az életképesnek látszó, ígéretes törekvéseket is, melyeknek száma különben – főleg a hatvanas évek derekától – nem is olyan kevés.

E belterjes tenyészetnek vannak egyéb – ugyancsak az indulás adottságaihoz kötődő – okai is. Újrabontakozó irodalmunk egészségtelen elszigeteltségben alakult ki. Nem ismerte önnön belső előzményeit (pl. a ma is mérceként számon tartandó Forbáth líráját), s nem volt – nem lehetett – tisztában a magyar költészet 1945–1948 közötti, hihetetlenül gazdag termésé-

vel sem. Költészetünk aszinkronba került az egyetemes líra eseménynaptárával; évtizedes késéssel fedezte föl Nagy László, Juhász Ferenc, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János korszerűsége kihívó költészetét, s ehelyett egy múlt századi vagy legföljebb a nyugatosokig érő formanyelven szólal meg. Eredetiséget nélkülöző, másodlagos, utánérzéseket visszhangzó stílust alakított ki, melyet a sematizmus valóságsszimplifikáló látásmódja még inkább lehetetlenített. A költészettel mint nyelvi ténnyel, stílusalakzattal való megküzdésnek a szándéka csupán a hatvanas évek elején-dereacán kezdett erőteljesebben megnyilvánulni. Azóta líránkat a kettősség jellemzi: egyrészt az irodalmiság tiszteletben tartása; másrészt meg a makacsul tovább élő, de az újabb, megváltozott társadalmi és irodalompolitikai körülmények között menthetetlenül anakronizmusnak számító ötvenes évekbeli igénytelenség.

Fölmerülhet a kérdés: miért nem sikerült mindedig fölszámolni e beltenyészetet? A már említett, mába nyúló múltbeli szemléleti torzulásokon kívül ennek okát abban is látom, hogy irodalmunk képtelennek bizonyult önmaga helyzetének meghatározására, küldetésének: az értékkeremtésnek a megnyugtató tisztázására. Az érték fogalma körüli zavarok végighúzódnak a „harmadvirágzás” három évtizedén, s tükröződnek a mostani vitában is: Balla Kálmánnál abban, hogy – nyilván az esztétikum védelmében! – bántóan nyeglén szól a nemzetiségi valóságot és lét-

élményt megfogalmazó alkotásokról, s a „messianizmus”, a „kisebbségi hegyibeszéd” és a „programvers” kategóriájába utalja őket; Sidó Zoltánnál meg abban, hogy a Ballától kárhoztatott jellegzetességek mellett tör lándzsát, olyannyira, hogy az irodalmat – amely, mint Ady mondta volt, „mégiscsak irodalom marad”, mindig és minden körülmények között! – csupán témára és mondanivalóra redukálja, s a CSE-MADOK – különben tiszteletre méltó – ténykedésével rokonítható közügyi pótszernek fogja föl. Ennek az elméletnek az „inaszakadt”-ságáról többet és jobbat nem tudok mondani, mint Féja Géza; ezért is idéztem gondolatait, a magam vétőjaként is.

Szokjunk le végre a rosszul értelmezett „valóság-irodalom” abszolutizálásáról, ködös misztifikálásáról! Önmagában a téma még senkit sem avathat nagy alkotóvá! Elvégre Balassi nemcsak – és nem elsősorban – azért számít nagy költőnek, mert dicsőítette a végvárat (megtették ezt előtte névtelen énekmondóink is, akiket a szűk szakmai körön kívül ma már senki sem tart számon!), hanem mert élményeit nyelvi, esztétikai, poétikai szempontból sajtószzerűen, a korabeli európai költészet rangjához méltón fogalmazta meg. Nemcsak ilyen-olyan téma fűződik a névéhez, hanem egy róla elnevezett versforma is; a ritmusképlet forradalmasítója s a költői képek első magyar nagymestere is volt. Ne üssünk hát „szlovákiai magyar” költővé olyan alkotót, akinek képessége kimerül abban, hogy a csallóközi botlófűzekekről, a gö-

möri dombokról vagy éppen a bodrogi ticcéről – „hazai témáról”! – ír olyan-amilyen, többnyire epigon jellegű, képzavarokban tobzódó verselményt! Ugyanakkor: ne közelítsünk allergikusan az olyan alkotásokhoz, melyek képesek arra, hogy akár a tájélményt, akár a nemzetiségi lételményt esztétikumá oldva, az irodalmiság tiszteletben tartásával fejezzék ki. Tanuljuk meg végre, hogy az érték fogalmától idegen mind a témaközpontú, mind a l’art pour l’art módjára esztétizáló kritikai magatartás; hogy az érték végül is nem-irodalmi (társadalmi-történelmi-szociológiai-politikai-etikai-közösséglelkületi) tapasztalatok és irodalmi kritériumok (nyelvezet, forma, stílus, újítás, eredetiség stb.) összessége.

Három évtized summázataként elmondható: e dualisztikus értékfogalomnak még költészetünk legjobb vonulata sem felel meg teljes mértékben (különben volna egy pár élő klasszikusunk); az irodalmunk nagyobbik részét kitevő „frázisköltészet” és „lektúrpróza” (Grendel Lajos) pedig mérföldekre van attól, hogy jobb ízlésű ember egyáltalán irodalomnak tartsa. Ez a vélemény azonban mind ez ideig csupán egy-kritika erejéig fogalmazódott meg; szélesebb értelemben elfogadott, elemzések sorával bizonyított kritikai alapelvvé még nem vált. Irodalmunk jelenlegi – a mondottak ellenére tisztos értékeket is létrehozó – szakaszában, amikor a nagyon-nagyon hiányzó irodalomtörténeti összegezés elkészítése egyre halaszthatatlanabb feladatként jelentkezik, rá kell mu-

tatni – méghozzá hangsúlyozottan – arra, hogy a harmadvirrágzásról alkotott képünk csak akkor mutatja meg valódi arányait, értékeit és álértékeit, ha e három évtized termését lesz merszünk – anakronisztikussá vált gondolatokat, téveszméket, kritikusai tévedéseket, könnyen osztogatott írói-költői rangokat, felületes, langyos recenziókat félresöpörve – gyökerestül újraértékelni, túllépve a beltenyészetten, kipillantva – összevetés végett – a cseh, a szlovák és a kortárs magyar irodalomra is.

S a „kipillantás” gondolata már egy olyan problémakört érint, amelynél – jóllehet az eddigi vitában nem esett róla szó – ugyancsak érdemes elidőzni. Irodalmunk eleddig nemcsak hogy az érték fogalmát nem tudta tisztázni (s főleg: remekművekkel igazolni); adós maradt önmaga helyzetének, sokat emlegetett „kettős kötődés”-ének elméleti tisztázásával is. A nemzetiségi irodalom és a nemzeti irodalom, illetőleg a más nyelvű többségi irodalom egymáshoz való viszonyában két, egymással ellentétes, de dialektikusan egybetartozó felhajtóerő nyilvánul meg; én legalábbis így vélem. Nevezzük a két erőt hasonulásnak, illetve elhasonulásnak. Irodalmunk mint a csehszlovákiai kultúrpolitikai kontextus része, mint egy más társadalmi közeget és élményanyagot tükröző írásbeliség, bizonyos vonatkozásban a saját életét éli, s elhasonul a többi magyar nyelvű irodalomtól, amelyhez viszont ennek ellenére is szoros szálakkal fűzi a közös nyelv, a közös történelmi, irodalmi, művészeti hagyomány.

Az utóbbi jellegzetességek a szlovák (cseh) irodalom viszonylatában megkülönböztető, elhasonító vonásaikként nyilvánulnak meg; a hasonulás alapja itt a közös államiság, a közös irodalompolitika, a társadalmi lét bizonyos kérdései mint témák stb. Anélkül, hogy részleteznénk e kérdést, látható: amellet, hogy a „bikulturáltságon” túlmenően a világirodalom is hat ránk, a szlovák (cseh) és a magyar irodalomhoz (irodalmakhoz) sajátosan kötődünk. Elméletileg, persze. Mert a gyakorlat azt mutatja: e kettős kötődés valójában kettős sehovásem-tartozás, két szék közé ülés. Hiszen a magyar nyelven született értékek második – vagy sokadik – szűrésére, felfogására és felmutatására hivatott antológiákból (az évente kiadott *Szép versekből*, a kisprózából válogató *Körkép*ből) irodalmunknak azok a képviselői is rendre kimaradnak, akik pedig produkáltak egy-két szép verset, rangos novellát. E sehová sem tartozást jelentő „kötődés” legújabb példáját a *Hét évszázad magyar versei* című négykötetes antológia szolgáltatja, amely – jól lehet egy szovjetunióbeli s több romániai, illetve jugoszláviai lírikus alkotását közli – a mi költészetünket, nem tudni, mi okból, semmisnek ítélte, nem létezőnek nyilvánította. Íme, a kötődés egyik oldala! És a másik? Nem segít az egészségtelen beltenyészet felszámolásában, az értékkiemelés munkájában a kötődés másik ága, a szlovák (cseh) irodalom sem. Noha irodalmunk legjobb alkotásai – akár önállóan, akár összegező antológiák formájában – fordításra

érettek, a tolmácsolás rendre várat magára, s nemzetiségi irodalmunk hiába áhítozza a többségi nemzet valószínűleg miénkénél fejlettebb értékítéletét, az esztétikai visszaigazolást, az öntömjénezést oszlató kritikai megméretést, amely által – hitem szerint – a szlovák szellemiség is gazdagodna, hiszen sajátos színeket, világképet fogadhatna magába. Közös dolgaink tisztábban látását segítené elő például, ha a szlovák olvasó nemcsak Ladislav Ballek *A segéd* című regényéből ismerhetné az 1945–1948 közötti dél-szlovákiai eseményeket, hanem az e témakörbe vágó szlovákiai magyar alkotásokból is. E többségi meglátás, e külső mérce nélkül, úgy érzem, irodalmunk sokáig „önmaga levében” fortyog még (mint Grendel Lajos mondotta); s öntisztulási folyamata nemcsak hogy hosszadalmas lesz, hanem egyenesen kétséges kimenetelű. Annak okán, hogy e felemás, mi több: provinciális és dilettáns műveket termelő irodalom a maga legkevésbé sem esztétikai természetű „alkotói” motivációival lehetetlenné teszi, megbénítja a többre, nagyobbra törekvő, de számszerűleg jelentős kisebbségben levő alkotók csoportját, s elidegeníti az élő irodalomtól azt az egy-két szál kritikus is, aki ne adj’isten, túl merészel lépni irodalmunk beltenyészetén (lásd Turczel Lajos, Szeberényi Zoltán visszahátrálását az irodalomtörténetbe; a Szemle-beli korszaka után hosszú ideig hallgató Tőzsér Árpád esetét, a *Tizenkét hónap tíz könyvének* igényes elemzése után elnémuló Koncsol Lászlót).

Irodalmunknak egyébként – néhány gondolatom talán már sejtette – van egy olyan vonulata, amely magasan kiemelkedik a vitázók által kárhozott provinciális és dilettáns grafomániából. E vonulatban, a poétikai sokféleség mellett, kétségkívül kimutatható bizonyos tematikai-életérzésbeli-magatartásbeli egység is. E tekintetben nem Balla Kálmánnak, hanem Koncsol Lászlónak adok igazat; annál is inkább, mert egy korábbi tanulmányomban, az időben sorjázó versek egymásutánját faggatva, magam is arra a – korábban talán általam sem hitt – megállapításra jutottam, hogy még költészetünknek poétikai szempontból egymással homlokegyenest ellentétes irányait is összekapcsolja bizonyos szemléleti integrálódás, amely a leginkább éppen a sorskérdések megfogalmazásában ölt testet. Hozzákapcsolható e vonulathoz a novella-, az elbeszélés-, illetőleg a regényirodalom java is. Hogy aztán e szemléleti egység, létérzékelés és a Koncsoltól megállapított „antihős” tipológia elegendő-e ahhoz, hogy irodalmunkat „autonóm”-nak fogjuk fel, azon lehet is, kell is vitatkozni. Mivel ereendően a csehszlovák társadalmi-kultúrpolitikai kontextus határozza meg írásbeliségünket, amely nemzeti-ségi körülmények között egyfolyóiratos, irodalomtudományi intézet nélküli literatúraként működik, teljes, a nemzeti kultúrákkal azonos önállóságáról aligha beszélhetünk; legfőljebb sajátszerűségére mutathatunk rá.

Más dolog persze az irodalmi élet szervezeti-intézményes lehetőségeinek sajátszerűsége, és megint más az esztétikumban megfogalmazott sajátszerűség, amely

éppen irodalmunk „csúcsteljesítményeiben” mutatható ki. Idézőjelbe tettem a fogalmat, mert használatán rögtön felmerül a kérdés: mihez viszonyítva minősülnek csúcsnak ezek a művek? A vitában kárhoztatott jelenségekhez viszonyítva? Vagy egyetemes mérce szem előtt tartásával? Úgy vélem, az utóbbi viszonylatban a harmadvirágzás csúcsai dombokká szelídülnek; alapjában véve tisztességesen megírt, szolid színvonalú, becsületesen középszerű alkotásokról van szó. Aki sértésnek venné ez a véleményt, gondoljon arra: az irodalom alapját mindig és mindenhol a tisztességes középszerű alkotta; remekművek nem évente pattannak ki az írók agyából. Az egyetemes szempontból középszerűnek bizonyuló írások miatt, úgy vélem, nem kell szégyenkezünk. A középnemzedék prózaírói, ha történelmi-szociológiai szemléletükhöz végre a magyar regény poétikáját, szerkezeti elveit, stílusánát megújító bátorság is társulna, túlléphetnek e középszerűen. Egy-két – ugyancsak középnemzedék-beli – költőnkől meg, aki a nyelvvel bánik szuverénül, ennek éppen az ellenkezőjét várnám: a tartalmi-gondolati, világképi összegezést, azt a szintézist, amely úgy fogja be a – különben már elég sűrűn olvasható – kitűnő, de még túlságosan önmagukban álló, rendszerre nem szerveződött versek sorát, mint égbolt a tájat. S végül: nagy lehetőséget látok a hetvenes évek elején indult nemzedék legjobbjaiban, akiknek eddigi pályája azt sejteti, hogy az értéket dualisztikusan: esztétikum és önkifejezés-valóságábrázolás megbonthatatlan egységeként próbálják megvalósí-

tani, olyan vers-képletben, amely semmiben sem marad el sem szlovák, sem magyar kortársaik líranyelvétől, korszerű gondolatiságától és kifejezőeszközeitől.

Ez és ennyi költészetünk – s tágabb értelemben: irodalmunk – kisebbséget tisztességesen középszerű, nagyobbéretű provinciális-dilettáns vonulatának a képe, három évtizeddel az újrakezdés után, anno 1979. Az volna messianizmus, ha azt hinnénk: e vita máról holnapra bármit is megold. Ám a jelent is meghatározó történelmi adottságok, az indulás körülményei – melyek időközben hamis, értéket értéktelenséggel egybe mosó „egységfront-tudattá” gubancolódtak – aligha számolhatók fel varázsszóra. Irodalmi gondolkodásunk tudathasadásainak gyógyítása csak folyamatként képzelhető el. Szükséges volna ehhez egy „nemzedékesdítő” mentes ellen-egységfront, egy egész irodalmunkat átfogó értékközpontú szerkesztési-kritikai gyakorlat kialakítása, amely mind a tartalmi-eszmei, mind a legtágabban értelmezett formai összetevők szem előtt tartásával végre-valahára különbséget tudna – és merne! – tenni irodalom és „iroda-lom” között. A harmadvirágzás kusza ok- és okozat- és közvetkezménykomplexumait (és -komplexusait!) ismerve azonban úgy vélem, hogy a nyolcvanas évek is a jobb sorsra érdemes úttörők magányos harca lesz.

Adjon nekik erőt, hitet a tudat: az idő igaz, s eldönti, mi nem az.

(1979)

CSIPKERÓZSIKA – ÉBREDŐFÉLBEN?

Gyermek- és ifjúsági irodalmunk a hetvenes években

„Mit hintünk itt el, hogyan és mennyit: a gyermek-
és ifjúsági irodalom mennyiségi és minőségi foka
irodalmunk egyik legfontosabb alapténye.”

Fábry Zoltán

Gyermekirodalom – gyerekcipőben. „Csehszlovákiai magyar ifjúsági irodalom a felszabadulás után? Kérdőjel nélkül nehéz volna leírni a fogalmat” – ezzel a kétkedő kérdéssel és sommás válasszal indítja Csanda Sándor egy 1961-es bírálatát, melynek szkeptikus hangvételéről korántsem mondható, hogy egyedülálló jelenségnek számít a „harmadvirágzás” gyermekirodalmi műveivel foglalkozó kritikák sorában. Hiszen a *Gyermekirodalmunk* című, 1964-es helyzetfölmérésében Tolvaj Bertalan is arról panaszodik, hogy az e témakörbe vágó alkotások nagy része szürke, érdektelen s kényszerűen alacsony színvonalú, mert a műfaj kezdő írók, illetőleg a „felnőtt” irodalomból kiszorult tollforgatók mentsvára, végső menedéke. Joggal fogalmazta meg tehát a kérdést, amely – főleg prózaíróink passzivitását tekintve – ma sem vesztett időszerűségéből: „Hogyan lehetne megmozgatni a csehszlovákiai magyar írók színe-javát, bekapcsolni őket a gyermekirodalom fejlesztésébe?”

A kérdés elvileg nem maradt megválaszolatlan: Tolvaj Bertalan szerzők, szerkesztők, pedagógusok összefogását sürgeti; egy 1968-as tanulmányában pedig azt javasolja, hogy rendszeresíteni kellene a gyermek- és ifjúsági lapjaink és könyveink helyzetével, színvonalával foglalkozó összejöveteleket; az írószövetség magyar szekcióján belül szakbizottságot kellene alakítani, amely figyelemmel kísérné, értékelné, irányítaná, összefogná – természetesen az érintett szerkesztőségek bevonásával – az e téren elvégzendő munkát; javasolta továbbá, hogy az Irodalmi Szemle vagy a Hét hozzon létre egy olyan rovatot, amelyben időről időre helyet kaphatnának a gyermek- és ifjúsági irodalom elméleti és gyakorlati kérdései stb. A hatvanas években a Kis Építő – dícséretes és főképpen: felújítandó (!) módon – szervezett is két gyermekirodalmi munkaértekezletet, ám mint annyiszor, ezúttal is igazolódott, hogy a „cikk-irodalom országa vagyunk” (Szalatnai Rezső), s az egyszer már elfogadott határozatokon, jó ötleteken, esztétikai alapelveken hajlamosak vagyunk egykönnyen túllépni. Mindezt azért hangsúlyozom, mert az irodalom nemcsak művek összessége (bár elsődlegesen az), hanem mert az irodalom szervezeti létforma, szerkesztői-kiadói gyakorlat is; és tudjuk, hogy a művek színvonala sok esetben függ az irodalom szervezeti életétől, az odafigyeléstől, ügyszeretettől, ösztönzéstől, kritikai visszhangtól, esztétikai elvszerűségtől is.

Az alapelvek és tennivalók – gondoljunk csak az idézett Fábry-axiómára vagy a Tolvaj-féle javaslatokra – régóta tisztázódtak, az esztétikai gyakorlatba azonban nem sikerült átültetni őket. Olyannyira nem, hogy a gyermekversről mint sajátos világszemléleti-lélektani-nyelvi képződményről és a hazai magyar gyermekköltészet állapotáról írott tanulmányomban, *A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...?* című 1974-es dolgozatban magam is csak azt tudtam konstatálni, hogy irodalmunkban a műnem- és műfajskála hangjai még a harmadvirágzás harmadik évtizedében sem hangzanak egyforma erővel, egyforma tisztasággal, egyforma visszhangot keltőn. Gyermekirodalmunk sokáig mostohagyerek volt: voltak évjáratok, amikor gyermek- és ifjúsági irodalmi mű meg sem jelent, s ha született is egyegy, sokszor inkább ártott a gyermek olvasó ízlésének, mintsem használt volna. A sokat emlegetett „semmiből indulás” itt is érezte hatását; egyrészt úgy, hogy gyermekirodalmunk maga is nullpontról indult, másrészt úgy, hogy az alapozás esztendeiben a fontosbb – fontosabbnak vélt – feladatok és a „felnőtt” irodalom gondjai foglalták le írók, szerkesztők, kritikusok erejét. Költészetünk körül már 1958-ban szenvedélyes vita robbant ki, kezdetét vette a szemlélet-, ízlés- és stílusváltás, az olyan Fábry-írások, mint a *Kevesebb verset – több költészetet* és a *Res poetica* segítettek a sematizmus, a köldöknéző provincializmus, a szétburjánzó dilettantizmus felszámolásában. E kárhoztatott jelenségek azonban éppen a gyermekköltészet területére húzódtak viss-

za, s tartották magukat hosszú ideig, szinte napjainkig, többek között a kritika szemponttalansága és rendszerelensége miatt is. Novellairodalmunk – szintén Fábry révén – 1960-ban alapos elemző értékelésben részesült, s még vajúdo és igazi értéket máig nem szülő drámai-irodalmunkról is született – Turczel Lajos jóvoltából – összegezõ, mérceemelést sürgetõ tanulmány, a gyermekirodalomnak azonban csak nem akadt gazdája, s a hetvenes évek elõtti korból mindössze néhány recenziót, alkalmi írást tudunk fölmutatni.¹

A Lábjegyzetben közölt címjegyzékem bizonyára nem teljes. Mulasztásainkra és elvégezendõ feladatainkra hívja föl figyelmünket ez a tény, nemkülönben az is, hogy pontos kimutatásunk magukról a gyermek- és ifjúsági irodalmi mûvekrõl sincs. Ha hinni lehet kinnal-keservvel, mert a legalapvetõbb források nélkül összeállított jegyzékemnek, 1949–1968 között, tehát a gyermek- és ifjúsági irodalom gondozását is magára vállaló Madách Könyvkiadó létrejötte elõtti kerek két évtized alatt a csehszlovákiai magyar irodalom húsz-egynéhány mûvet² adott a mindenkori legifjabbak, mai és holnapi olvasóink kezébe. A mennyiségi mutató kétségkívül alacsony; önmagában azonban ez a tény még semmiképpen sem kell, hogy fejfájásra adjon okot. Hiszen a nemzetiségünk kulturális igényeinek kielégítésében oly fontos szerepet játszó, Csehszlovákia és Magyarország közötti közös könyvkiadási egyezmény keretében bõ választékban jutnak el hozzánk a klasszikus és a kortárs magyar, il-

letőleg a világirodalom jobbnál jobb, élvezetesnél élvezetesebb, tanulságosnál tanulságosabb gyermekkönyvei. Nem feledkezhetünk meg arról a belső produkcióról sem, melyet a hazai magyar könyvkiadás kínál immár három évtizede a szlovák és a sok esetben világirodalmi rangú cseh alkotások tolmácsolásával. Nem attól kell tehát tartanunk, hogy gyermekeink olvasnivalója szegényes lesz, ha irodalmuk nem győzi kínálattal! Számomra inkább okoz fejfájást az, miképpen vessünk gátat annak a veszélynek, hogy a gyermek és ifjú olvasók kezébe vérszegény, sápadt, lélektelen szövegek, mondvacsinált művek kerüljenek, olyanok, mint az 1. számú jegyzet tételeinek nagyobbik része. Feltűnő, hogy irodalmunk ismertebb alkotói közül csak Rácz Olivér és Ozsvald Árpád nevét találjuk a névsorban. Az előbbi hat könyvével a legtermékenyebb gyermek- és ifjúsági irodalmi szerzőnk, művei közül a *Puffancs*, *Göndör és a többiek*, mint Fábry Zoltán írta, úgy hatott, mint „nagy szárazság utáni termékenyítő eső”, s jó olvasmány a *Rezeda cirkusz* is. Ozsvald Árpád *A kis postással* biztató, ám sajnos, egyszeri kirándulást tett a gyermekirodalomba, s azóta legföljebb egy-egy gyermekvers fűződik a nevéhez. Jurán Vidor két könyve, a szép- és az ismeretterjesztő irodalom határmezsgyéjén álló *Ordasok* és a *Vadászkrónika*, a tizenévesek korosztályához szólt, a maguk műfajában szolid színvonalon. Ki kell még emelnünk a *Vadlúdtermő ritka fa* című 1967-es antológiát: előképe ez a hetvenes évek több-

szerzős gyűjteményeinek, a *Tapsiraré-tapsórum*nak és a *Labdarózsa, nyári hónap*, s a maga korában elsőként bizonyította, hogy közös erővel, határozott szerkesztői koncepció birtokában adhatók ki olyan könyvek, amelyek messze meghaladják gyermekirodalmunk középszerű vagy annál is alacsonyabb szintjét. A jegyzék többi tételére nem érdemes sok szót vesztegetnünk: néhány szerző azóta műfajt váltott, mások teljesen kikoptak az irodalomból; van könyv, amelyet a sematizmus sorvasztott el, van, amelyet a túladagolt didakticizmus vagy egyszerűen a műkedvelő írósdíra valló stílustalanságok, nyelvi ficamok és képzavarok.

A minőségi gyermekirodalom művelését a hetvenes évek előtti időszakban rendkívüli módon nehezítette az a tény, hogy gyermekirodalmunk – és kritikája – elképesztően belterjes volt, s a „mindenséggel mérd magad” itt is kötelező eszméje két évtizeden át meg sem fogalmazódott. 1957-ben a Mladé letá pályázatán az akkori szlovák lírát merészen megújító metaforisták képviselői, Lubomír Feldek, Ján Stacho és Miroslav Válek nyerték el az első három díjat, kisebbfajta poétikai forradalmat idézve elő a sematizmussal terhelt, túlságosan is hagyományos eszközökkel élő, a verset a pedagógia szolgálólányává lefokozó szlovák gyermekköltészetben. Erről a hadmozdulatról a mi gyermeklíránk és a mi kritikánk tudomást sem vett – amíg Válekék az avantgárd, az asszociáció, a gyermeki gondolkodásban oly fontos szerepet

játszó érzékletes, festői metafora jelszavait tűzték zászlajukra, addig nálunk még tíz-tizenöt év múlva is a Pósa bácsis módi járta. Nagy vesztesége irodalmunknak, hogy a „Nyolcak” élenjáró költői, akiktől pedig a lírakorszerűsítő indulat nem volt idegen, a gyermekköltészet iránt nem voltak fogékonyak; az érték és értéktelenség közötti differenciálódás emiatt csak jó évtizedes késéssel vette kezdetét irodalmunkban, s véleményem szerint éppen a hetvenes években vált szemmel láthatóvá.

Csipkerózsika – ébredőfélben? Évtizedünket tehát a differenciálódás kezdetének, s ily módon gyermeki-irodalmunk újabb, sajátos szempontokat fölvető szakaszának tarthatjuk, melynek főbb jellegzetességeit az alábbiakban látom:

1. 1969-ben megalakult a Madách Könyvkiadó, amely a többnyire rövid életű, hol ilyen, hol olyan kiadó fiókszerkesztőségeként működő elődei után úgy vállalhatta magára a gyermek- és ifjúsági irodalom gondozását, hogy a pillanatnyi kínálat mellett, illetőleg ezen túlmenően, távlati célokat is maga elé tűzhetett, kifuttathatott bizonyos esztétikai törekvéseket, s rendszeresíthette – s a terméketlen évek után ez sem közömbös! – a gyermekirodalom kiadását. 1971 óta nem múlt el esztendő, hogy legalább egy – de inkább több – gyermek- és ifjúsági irodalmi mű meg ne jelent volna.³ Hozzászámítva e jegyzékhez Rácz Olivér és Szabó Béla ifjúsági regényeinek második és

harmadik kiadását, valamint a magyarországi Szombathy Viktor *Száll a rege várról várra* című monda- és regegyűjteményét, melyet szintén a Madách ad ki, a hetvenes évek bibliográfiája negyedszáz művet tesz ki, többet tehát, mint az 1949–1968 közötti két évtized gyermekirodalmi terméke együttvéve.

2. A Madách Könyvkiadóhoz fűződik az Elsőosztályosok Ajándékkönyve néven ismert, 1978-ban létrehozott könyvsorozat megindítása is, amely a hazai magyar gyermekirodalom terjesztése, népszerűsítése szempontjából roppant gazdag, bár máig sem teljesen kiaknázott lehetőségeket kínál. A Koncsol László írása nyomán a Hétben föllángoló, ám hamvaiba roskadt vitaféleség, az *Egy hónap – egy könyv* tapasztalatai után a kiadó, úgy vélem, joggal büszkélkedhet azzal, hogy némiképp elébe ment az igényeknek, és az Elsőosztályosok Ajándékkönyve ma már a Madách második legtömegesebb sorozatának számít, rangban a két évtizedes múltú Magyar Könyvbarátok Köre (MKBK) után következik. A komáromi Steiner Gábor utcai könyvesbolt dolgozói, a sorozat terjesztői, minden egyes szlovákiai magyar iskolának följajánlják a kis elsősök számára alkalmas ajándékkönyvet. Bár a sorozat röpké két év alatt nem várt szép sikert – öt-hat ezres példányszámot – vívott ki magának, nem lehetünk elégedettek a pedagógusok reagálásával. Tapasztalataink szerint sok még az olyan iskola, ahol az ajánlat – bár nem zsákbamacskát, hanem színvonalas irodalmat kínál! – a nemtörődömség, a közöny, az érdek-

telenség falain akad fönn, s lehetetlenné teszi a szlovákiai magyar írók, képzőművészek, illetőleg a gyermekek közötti találkozást, amely pedig – aligha szorul bizonygatásra – egyik záloga irodalmunk és az olvasó közvélemény jövőbeli alakulásának is.

3. A gyermekkiadványok számának növelésével párhuzamosan nőtt az odafigyelést bizonyító kritikuskok száma. Míg a harmadvirágzás első két évtizedéből alig néhány gyermekirodalmi tárgyú recenzióról, elméleti írásról van tudomásunk, addig évtizedünkben ezek száma megsokszorozódott.⁴

4. Örvendetes jelenségként tarthatjuk számon, hogy – nem függetlenül a kiadó szervezőképességének növekedésétől – jelentősen gyarapodott a gyermekköltészetet művelők mezejében. A *Tapsiraré-tapsórum* és a *Labdarózsa, nyári hó* című gyűjteményeket a következő költők együttes munkája hozta létre: Cselényi László, Dénes György, Gál Sándor, Kulcsár Ferenc, Ozsvald Árpád, Rácz Olivér, Simkó Tibor, Tóth Elemér, Tóth László, Tózsér Árpád, Varga Imre, Veres János, Zs. Nagy Lajos. Véleményem szerint az *Egyszemű éjszaka* költőinek (akik modernizmusukat, „szó-mágiájukat”, azaz a nyelvi jelre irányultságukat, a képek közötti merész vágásokat vitték át a gyermeklírába) és Zs. Nagy Lajosnak, aki verbális humorát e könnyed szövegekben remekül kamatoztatja, nem kis részük van abban, hogy gyermeklíránk határozottan a korszerűsödés irányába fordult, s esélyeket teremtett arra, hogy háttérbe szorítsa az avatag, esz-

tétikai szempontokat mellőző rigmusokat és együgyű történetkéket, amelyekről különben – sajnos – nem volt mentes ez az évtized sem.

Azok után persze, hogy az 1948–1969 közötti időszakban a gyermekirodalomnak nem alakultak ki helyes értékelési szempontjai, hogy gyermeklíránk meg sem kísérelte a fölzárkózást a korszerűbb törekvésekhez, hogy a két évtized alatt csak elenyészően kis számú színvonalasabb alkotás látott napvilágot, nem csodálkozhatunk azon, hogy a hetvenes években sem változott meg máról holnapra a helyzet. Sem a kiadott művek, sem a megjelent bírálatok mennyiségi növekedése nem fedheti el a minőség kérdését, s ha e tekintetben van is előrelépés, korántsem lehetünk még elégedettek. Petrik József, Versey Erzsébet, Dénes György kötetéről, Simkó Tibor első könyvéről *A játszótársam...* című tanulmányomban annak idején részletesen szóltam; itt és most ezért csak ennyit: az összmagyar gyermeklíra viszonylatában valahol a perifériákon helyezkednek el. Gömöri Kovács István *Hívogatója* – lásd Varga Imre értékelését! – klasszikus példája annak, miképpen nem szabad gyermekverset írni. Gyurcsó István *Csigaháton*-jában és Gál Sándor *Csikótáncában* is feltűnően sok a szokvány, a gondolati, szemléleti klisé, a nyelvi kopottság; s a *Csillagrózsza* után Tóth Elemér *Csillagménese* is vegyes értéknek tetszik: telitalálatok mellett mintha a kimerülés, a szürkítő rutin nyomait is magán viselné...

Egészében a hetvenes évek szlovákiai magyar gyermeklíróját nem az egyértelmű színvonalemelkedés jellemzi, legföljebb az erőteljes polarizálódás: Tóth Elemér két kötetének java része, Simkó Tibor nagy sikerű *Tikirikitakarakja*, a *Tapsiráré-tapsórum* című antológia, a Gágyor József néprajzi gyűjtése alapján készült *Szól a rigó kiskorában*, valamint a *Labdarózsa, nyári hó* című gyűjtemény már egy korszerű, az összmagyar gyermeklíra érték-szintje felé közelítő szerzői és kiadói törekvés eredményének tekinthető, s a provincializmus, a szemléleti avíttóság, a formaavultság, a stílusmásodlagosság, a nyelvi szürkesség ellenében hat. Csipkerózsika föl-fölnyitja a szemét, ébredvezvén hosszúra nyúlt álmából, s próbál nézni immár nagyobbakra is, keresve a hangot, amely az irodalmiság igényének föladása nélkül szól a gyermekhez. Segítségére van ebben a kritikai szemlélet is, amely évtizedünkben, akárcsak gyermeklíránk, maga is átesett bizonyos differenciálódáson, s végre valahára esztétikai szempontok alapján közelíti meg a szövegeket. Varga Imre recenzióira, Bodnár Gyula írásaira és Tózsér Árpád Simkó-elemzésére gondolok; mind megannyi erőteljesen ad hangot annak a – tájainkon még bizonygatásra szoruló – nézetnek, hogy a gyermekirodalmat is irodalomként kell művelni és minősíteni. Erre utalnak a gyermekkönyveinkről mind gyakrabban megjelenő magyarországi kritikák és recenziók is.

Megnyugvással vehetjük tudomásul, hogy gyermeklíránk a hetvenes évek második felében, már ami a könyv alakban megjelent produkciót illeti, nem tévesztette szem elől ezt az elvet. A gyermekirodalom más műfajaiban viszont bőven van még törleszteni valójuk íróinknak is, a Madách Könyvkiadónak is. A hetvenes évek prózai művei közül csak az elbeszélő jelleget és az ismeretterjesztést ügyesen ötvöző Gyimesi György vadászkönyveit s Dávid Teréznek szlovákul is megjelent *A feneketlen láda kincsei* című ifjúsági regényét emelhetjük ki; Moyzes Ilona és N. László Endre „meséi” nem sorolhatók az értékek közé. A meseműfaj – vagy ha úgy tetszik: a „gyermeknovella” – mindeddig elhanyagolt terület; egy közös erőfeszítéssel létrehozott antológia sikere talán prózaíróinkban is felélesztené a gyermekirodalom szunnyadó műzsáját. Szinte teljes mértékben hiányzanak a gyermekregények, a tizenévesekhez szóló alkotások; ezekből a hetvenes években legföljebb csak újrakiadásban került egy-egy a gyermek olvasó kezébe; eredeti alkotás viszont egy évtizeden át nem született. Tolvaj Bertalan kérdésére – „Hogyan lehetne megmozgatni a csehszlovákiai magyar írók színe-javát, bekapcsolni őket irodalmunk vérkeringésébe?” – e műfaj tekintetében még tovább kell keresni a feleletet, s meg kell találni módját az ösztönzésnek, a – nem is tudom, mióta ki nem írt? – pályázatok lehetőségének is.

Hiányzó, pedig nagyon-nagyon, nélkülözhetetlenül fontos műfajként kell megemlítenünk az ismeretterjesztő irodalmat is, amely a szlovákiai tájakhoz fűződő történelmi, kultúrtörténeti vonatkozásokat dolgozná fel játékos, szórakoztató vagy éppen izgalmas formában, hon- és önismeretre nevelve gyermekeinket, a Csallóköztől a Bodroghözig. Ezzel kapcsolatban persze fölmerül a történelmi tárgyú ifjúsági regények szükségessége is, azzal a nem elhanyagolható tudattal, hogy sajátos nemzetiségi szempontjaink figyelembevételével ezeket aligha írja meg bárki is helyettünk.

A költészet és a próza vázlatos áttekintése után föl kell vetnünk a gyermekekhez szóló bábjáték-szövegek könyvek és színpadi művek mostoha helyzetét is. Gál Sándor mesejátéka (*A szürke ló*) és Siposs Jenő néhány kísérlete az összes eddigi eredményünk. Kevés, hiszen gyermekeink szépen fejlődő bábjátszó, kisszínpadi és színjátszó mozgalma, a Duna Menti Tavasz seregszemléje igényt tart erre a műnemre is. Kibontakozásáért talán a Népművelési Intézet és a DILIZA tehetne egyet-mást, s a MATESZ is megpróbálkozhatna néhány szerző ösztönzésével.

S hogy a kör bezáruljon: hadd utaljak az irodalomról szóló irodalom: a gyermek- és ifjúsági lapjainkban helyet kapó – bár többnyire helyet nem kapó! – könyvismertetések, elemzések, miniesszék, irodalmi-művészeti tárgyú jegyzetek kérdésére is. Nincs tudomásom arról, hogy az érintett szerkesztőségek meg-

rendelésekkel „zaklatnák” íróink színe-javát... S meg kellene vizsgálni végre azt is, hogy milyen a szlovákiai magyar irodalom oktatásának, feldolgozó-módszerének színvonala, milyen arányban és összetételben kapott (nem kapott) helyet a tankönyvekben; el kellene gondolkodni azon is, miért nincs irodalmunknak legalább két: az alap-, illetőleg a középiskolák érdeklődését kielégítő-eligazító szöveggyűjteménye stb. stb.

Összefoglalás helyett inkább feladatokra hívtam föl a figyelmet. Gyermeklíránk a hetvenes évek második felében tett ugyan sikeres lépéseket az összmagyar gyermekköltészet értékszintje felé, más műfajokban viszont még rengeteg a fehér folt, s eredmények helyett legfőljebb a hiányok fölismeréséig jutottunk el.

Tegnap mulasztásaink, holnap teendőkké lépve elő, arra figyelmeztetnek: a prózánk és költészetünk java részében kimutatható nagykorúsodás a jövőben gyermekirodalmunk művelőitől és felelős gazdáitól sem szabad, hogy idegen legyen.

(1979)

JEGYZETEK

¹ Fábry Zoltán: *Mesekönyvek* (Verseghy Erzsébet: *Mocskos Palkó*, *Cifra Olga*; Vigh Rózsa: *A pórul járt gazdag ember*; Rényi Magda: *A telhetetlen tarisznya* című könyvéről) – Irodalmi Szemle, 1962. 2. sz.; Gyüre Lajos: *Júrán Vidor: Vadászkrónika* – Hét, 1960. 13. sz.; Käfer Ist-

ván: Rácz Olivér: *Puffancs, Göndör és a többiek* – Irodalmi Szemle, 1961. 5. sz.; Csanda Sándor: *Rácz Olivér ifjúsági könyve* – In: *Harmadik nemzedék*, 1971, 88–90. 1.; Tolvaj Bertalan: *Gyermekirodalmunk* – Irodalmi Szemle, 1964. 1. sz.; Petrik József: *Ozsvald Árpád: A kis postás* – Irodalmi Szemle, 1966. 1. sz.; Tolvaj Bertalan: *A csehszlovákiai magyar ifjúsági irodalomról* – Irodalmi Szemle, 1968. 2. sz.

- ² 1949: Rácz Olivér: *Öcsi csacsi kalandjai* (verses mesék); uő.: *A póruljárt kandúr* (verses mesék) – 1950: uő.: *Állatvilág* (verses mesék) – 1951, 1952, 1953, 1954: *Négy szívük esztendő* – 1955: Rácz Olivér (Kárpáti Anna álnéven): *Mesék*; Szűcs Béla: *Virágmajális* (verses mesék); Szabó Béla: *Marci, a csodakapus* (regény, 1957: 2. kiadás, 1979: 3. kiadás) – 1956: Ordódy Katalin: *Évi, Pisti, idesüss!* (verses mesék, 1958: 2. kiad.) – Zobor Eszter: *Mesék és elbeszélések* – 1957: Tóth Tibor: *Háziállatok* (verses mesék); Rényi Magda: *Egyszer volt, hol nem volt* (mesék) – 1958: Jurán Vidor: *Ordasok* (Kárpáti ordasok címel 1966-ban 2. kiad.) – 1959: Kovács Vera: *Jancsi, Bodri jó pajtások* – 1960: Jurán Vidor: *Vadászkrónika* – 1961: Rácz Olivér: *Puffancs, Göndör és a többiek* (ifjúsági regény, 1974: 2. kiad.); Rényi Magda: *A telhetetlen tarisznya* (mesék); Verseghy Erzsébet: *Mocskos Palkó, Cifra Olga* (verses képeskönyv); Vígh Rózsa: *A póruljárt gazdag ember* (mesék) – 1962: Kónya József: *Buksi hat gazdája* (ifjúsági regény); 1963 – terméketlen év – 1964: Verseghy Erzsébet: *Mesét mondok, gyerekek* (gyermekversek) – 1965: Ozsvald Árpád: *A kis postás* (ifjúsági regény) – 1966: ismét terméketlen év – 1967: *Vadlúdtermő ritka fa* (gyermekvers-antológia) – 1968: Rácz Olivér: *A Rezeda cirkusz* (regény).

- ³ Itt csak az első kiadásokat soroljuk fel: 1971: Tóth Tibor: *Pozsonyi nyár* (ifjúsági regény) – 1972: Petrik József: *Nyolcszínű szívárvány* (gyermekversek); Dávid Teréz: *A feneketlen láda kincsei* (ifjúsági regény) – 1973: Gyimesi György: *Az Ördögöstől a Hortobágyig* (vadászskalandok); Simkó Tibor: *Karcsi kacska kalandjai* (verses mese); Tóth Elemér: *Csillagrózsa* (gyermekversek); Versegly Erzsébet: *Tavaszi szél* (gyermekversek); – 1974: Dénes György: *Tücsökhegedű* (gyermekversek) – 1975: Gyimesi György: *A Meru lankáin* (vadászkönyv); Moyses Ilona: *Szél herceg szerelme* (mesék) – 1976: Gyimesi György: *A Kaukázus ormain* (vadásztörténetek); Gál Sándor: *Csikótánc* (gyermekversek); Tóth Elemér: *Csilagménes* (gyermekversek); Gömöri Kovács István: *Hívogató* (gyermekversek); N. László Endre: *Az eltévedt napsugár* (mesék) – 1977: Gyimesi György: *Emlékezetes vadászatok*; Gyurcsó István: *Csigaháton* (gyermekversek); Simkó Tibor: *Tikirikitakarak* (gyermekversek) – 1978: Gágyor József: *Szól a rigó kiskorában* (mátyusföldi gyermekmondókák); Varga Imre: *Sárkányölő Jankó* (mátyusföldi népmese verses feldolgozása); *Tapsirátapsórum* (csehszlovákiai magyar költők gyermekversei) – 1979: *Labdarózsa, nyári hó* (csehszlovákiai magyar költők gyermekversei).
- ⁴ Egri Viktor: *Gyermekversek* (Petrik József és Versegly Erzsébet kötetéről) – Új Szó, 1973. 200. sz.; Duba Gyula: *Vadászösvényeken* (Gyimesi György első könyvéről) – Irodalmi Szemle, 1974. 8. sz.; Zalabai Zsigmond: *A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...? Töprengés a gyermekversről és a hazai magyar gyermeklíránkról* – Irodalmi Szemle, 1974. 9. sz.; Gál Sándor: *A Meru lankáin* (Gyimesi Györgyről) – Hét, 1976. 4. sz.; Gál Sándor: A

Kaukázus ormain (Gyimesi György könyvéről) – Hét, 1976. 27. sz.; Csáky Károly: „*Hívogató*” – hibákkal (Gömöri Kovács István gyermekverseiről) – Új Szó, 1977. febr. 11.; Tóth Elemér: *Csigaháton* (Gyurcsó István gyermekverseiről) – Táborfüz, 1977. 40. sz.; Varga Imre: *Két gyermekkönyv* (Gömöri Kovács István: *Hívogató*; N. László Endre: *Az eltévedt napsugár*) – Irodalmi Szemle, 1977. 6. sz.; Gál Sándor: *Emlékezetes vadászatok*. Gyimesi György negyedik könyve – Hét, 1978. 4. sz.; Csáky Károly: *Csigaháton* (Gyurcsó István könyvéről) – Hét, 1978. 16. sz.; Csáky Károly: Simkó Tibor: *Tikirikitakarak* – Új Szó, 1978. 189. sz.; -mond: *Szól a rigó kiskorában* – Nő, 1978. szept. 21.; (bodnár): *Szól a rigó* – gyermekeknek – Új Szó, 1978. szept. 25.; Zalabai Zsigmond: *Elsőosztályosok Ajándékkönyve* – Új Szó, 1979. jan. 29.; Bodnár Gyula: *Tapsiraré-tapsórum* – Új Szó, 1979. jan. 25.; Molnár László: Varga Imre: *Sárkányölő Jankó* – Hét, 1979. 20. sz.; Bodnár Gyula: *Labdarózsa, nyári hó* – Új Szó, 1979. 217. sz.; Zalabai Zsigmond: „*Bice-boca kabóca.*” *Hazai magyar gyermek- és ifjúsági irodalmunk mai helyzete* – Hét, 1979. 24. sz.; *Gyermek és irodalom* (összeállítás, kitekintéssel a szlovák gyermekirodalomra és elméletére) – Irodalmi Szemle, 1979. 6. sz.; Tőzsér Árpád: *Egy portré módosulásai* (Simkó Tibor: *Tikirikitakarak*) – Irodalmi Szemle, 1979. 7. sz.; Aich Péter: *Két gyermekvers-antológiáról* (Tapsiraré-tapsórum; *Labdarózsa, nyári hó*) – Irodalmi Szemle, 1979. 10. sz.

CSÖMÉNY, LEPPENCS, JÁZIKÓ...

Forrásunk, ihletőnk: a népnyelv

Csömény, leppencs, jázikó... – e három szót, s mind-mind a többi, a szemre- s „fülrevételezgetni”, szemelgetni, ízlelgetni, megtanulgatni valót, a sors tette le íróasztalomra, jóvoltából a helytörténet, néprajz és népnyelv értékei iránt egyaránt érdeklődő mosonmagyaróvári Kovács Antalnak, aki megküldte nekem a győri Műhely 1986/6. számát s benne a fenti című, a Felső-Szigetköz népi állatneveivel foglalkozó dolgozatát. Jómagam más tájnak – az Alsó-Ípoly mentének – vagyok a szülőtte, másfajta népnyelven nevelődtem, s bár másfél évtizedes csallóközi honosságom alatt megismerhettem egynéhány szép és ódon hangzású – tán még az „Aranykert”-korból megőrződött-szavát e Kis- és Nagy-Duna közti tájegységnek is, az újnak és az ismeretlennek kijáró szellemi érdeklődéssel merültem bele Kovács Antal dolgozatába.

A műveltség terjedésével párhuzamosan egyre inkább terjed és hat a művelt magyar köznyelv mint eszményi norma; a beszédmód mindinkább egységesül. Nem minden szempontból jó ez, hiszen az egységesülésnek a szükséges és kívánatos hozadécai mellett vannak olyan következményei is, hogy – táji szí-

neit hullatva – fakul, szürkül, szegényedik a nyelv. A hagyományos paraszti életforma felbomlása, elszakadásunk a természettől ugyancsak oka a népnyelv háttérbe szorulásának. Botorság volna persze visszasírni a nyelvjárások minden jellegzetességét – mint ahogy botorság volna a „népi kultúra” nevében visszaríni a nedves vályogházat, a népi gyógyászat egynémely, kuruzslásnál nem több eljárását –: a nyelvjárások értékeinek a pusztulását megakadályozni viszont: kötelességünk. Mert értékeik által mai és holnapi nyelvhasználatunk – és irodalmi nyelvünk – lehet kifejezőbb, színesebb, gazdagabb.

Szemelgetem, ízlelgetem a Kovács Antal küldte szavakat, szívom magukba aromájukat, hangulatukat; hódolok anyanyelvünk teremtető gényusza előtt, és – örülök. Melegség járja át szívemet, hogy egymásra találtunk, én és e szép szavak. Íme az igék, e hangutánzó-hangfestő remekművek közül egynéhány: „...ebezzen ti puszkájának ravaszát.” Elbezzen ti a ravaszt... – szép; szinte látja maga előtt az ember a lassan, óvatosan, megfontoltan görbülő-mozduló ujját; hallani véli, ahogy tompán-hidegen koccan az ütőszög a töltény fémtestére. Ha valaki megvágta magát, a sebre – úgy tartották – egy kis pókhálót kell „összehidorni”: összekotorni, összekaparni (mint az én falumban mondanák: „összehírgálni”). Nyáron a kakukk sok szőrös hernyót eszik, ezért aztán bereked; ilyenkor „csak hirttyőni tud”. Hiritttyel – rendkívül kifejező szó a krákogásnál élesebb, de mégiscsak re-

kedtes hangadásra. A pásztorok, a természettel közvetlen és meghitt kapcsolatban álló emberek felismerték, hogy az állatok viselkedése mintegy „megjósolja” a várható időjárást. Mikor várható eső? „Ha a halak erősen ficsitúnek”. Vagy: „Ha a csikók sedrékednek...”, bolond idő lesz.” Egy újabb példa: „repögnek” a levelibékák, kéri az esőt. Árnyalatos és kifejező szónak tartom a „repeg”-et, méltán lett magas hangrendű ellenpárja a mély hangrendű „kuruttyol”-nak. Remekül érzékelteti a magukat vízből ki-kivető, vízbe visszacsobbanó halak játékos csapkodását a „ficsitel” ige is. A bolondos kiscsikók összevissza ugrabugrálását meg a „sedrélkedik” szó.

Íme a jelzők közül néhány: a satnya, lesántult csirke: „parándás”. A nagy, kövér potrohú dongó: „turuttyos”. A ványadt, fejletlen malacka: „csünt” vagy „csünött”.

Az állatnév-adás szemléleti-logikai háttere meglehetősen széles és változatos; szép bizonyítéka a népnyelv teeremtő erejének, fantáziadússágának. Alakja, egy-egy jellegzetes külső vonása alapján kapta nevét a *papucsbéka*, a kedvesen becézgető *kanálígém*, a *taras babuka* (búbos banka). Színe, tolla, szőrzete, bőre nyomán a *citromleppencs*, a *kékszemleppentyű*, a *hógalamb* (jeges sirály), a *zsömlémókus*. A pazar tollazatú jégmadár a *gyémántmadár* vagy pedig – ennél is gyönyörűbb leleménnyel – a *dunapáva* nevet kapta a szigetközi népnyelv keresztségében. Rendkívül gyakori ihlető az állat hangadása, a rovarok – a szigetkö-

ziek veretesen ódon szavával: a bogárság – zümmögése, döngicsélése stb. Van *csirimpelő bogár*, *hegedülő bugár* (cincérek), s mellettük rengeteg madárnév, mint *babuka*; *csücsörke*, *csücsörgő*, *süsitek*, *püsitek* (pacsirta); *zajkácsa* és *némakácsa*, *patypalaty* és *kitykalatty*, *téli csettegő* (nagy őrgébics) és *csolláncsettegető*, sőt *csolláncsetti* is. Élőhelye, környezete alapján kapta nevét a *vízipásztor* (szitakötő), a *sővényke* (ökörszem), a *víziborgyú* (a Duna egykori, borjúnál is nagyobb óriáshala, a viza). Mozgásra, mozdulatokra utalnak a *gyalogbéka*, a *billegőmadár* összetételek jelzői; ijesztő külseje alapján kapta a kígyóhal, illetve az *asszonyijesztő* nevet az angolna. A vizekben gazdag Szigetköz halászbemberei értékes vagy kevésbé értékes voltak szerint is minősítették a táj sokféle-fajta halát: *nemesponty*, *menyibéli hal* (menyhal), illetve: *kóchal*, *suszterpatuc*. Másik állattal való összevetés adta a fantáziát csiklandozó (s gyermekversekbe kívánczozó), furcsa-burcsa szavakat, mint: *tücsökmadár*, *kecskedarázs*. Emberi vonatkozás is bekerült, egészen különböző okokból, a névbe: pl. a compóról azt tartják, hogy nyálkás bőrével „gyógyítja” a halak sebeit – ő tehát a *haldoktor*. A bodobács bogárból meg, lévén számára a szó semmitmondó, a népetimológia bontotta ki a gyermekien bumfordi, kedveskedő *budabácsi* elnevezést.

Az állatokkal kapcsolatos megfigyelések nemcsak a szavak, hanem az állandósult szókapcsolatok zsinatjén is megnyilvánulnak. Beépültek a közmondások-

ba, szóláshasonlatokba. Utalva a hangya szorgalmára, a kotlóst így biztatják: „Üljél, mint a só, költse, mint a hangya.” „A kakas mindig harkány, a tyúk alangyáré” – veti össze a harsány harciasságot a tompaeszsűséggel is társult gyávasággal az egyik szólás. „Kalattyol, mint gólya a háztetőn” – mondják a lo-csogó emberre. „Rühelődik, mint a koszosmalac” – ezt meg a fészkelődőre, izgőmozgóra. „Szúrós, mint a csömény” (mint a hosszú vékony potrohú darázs) – hangzik egy újabb szóláshasonlat.

A névadás szemléleti alapja – láthattuk már az eddigiekből is – rendkívül változatos. Helyet kér és kap benne a hangulatfestő játékosság (*csigariga*, *csigaliga*, *bigariga*), s a természet, az állatok szeretetére valló meghitt kedveskedés, becézőkedv. Így lesz a szóhangulati szempontból közömbös jégmadárból *jégerke* vagy éppen *jégice*, a jászhalból *jázikó*. Máskor reális – és kisebbfajta történettel magyarázható – megfigyelés húzódik meg a nevek mögött, tanúsítván, hogy a természettől még el nem idegenedett ember a maga környezetében valaha mindent aprólékosan megfigyelt. A szitakötő például azért kapta a nagyon szép *vízipásztor* metaforát, mert követi a vízben úszó siklót; féltve tőle petéit, „pásztorolja”, vigyázza útját. Mesébe illő jelenet a ravaszdi komáé, akit tréfásan *róka-miskának* vagy gátörnek is neveznek. Hogy miért? Megfigyelték: hirtelen jött áradáskor a róka, egyenként szájába fogva kicsinyeit, úszva a gát-ra menekíti a rókafiakat, s ha már biztonságban tudja

őket, hosszú tütteléssel adja hírül a vízveszélyt. Innen a tréfás és találó *gátőr* név. A bagolynak adományozott táltosmadár megnevezés viszont arra a hiedelemre vezethető vissza, mely szerint a csudás képességű – állatok nyelvén értő, rontás- és betegségűzésben jártas – hajdani pásztoremberek, akiket itt *tudgyámosnak*, *gyógyembernek*, *tátosnak* hívtak, a bölcs bagolytól kapták tudományukat.

Hogy a nyelvjárás- és néphit-, illetőleg népmesekutatás egymással határos területek, bizonyítja azt az ökörszem szigetközi neve, a *királymadár*. Hadd iktassam ide a róla szóló történetet, e kerekded kis népmesét:

„Egykor a madarak versenyt vívtak, hogy ki tud magasabbra repülni, mert az lesz a madarak királya. Az ökörszem a sas szárnya alá bújt, s mikor a sas már elfáradt, az ökörszem hirtelen előbújt a szárnya alól, felvágott, és még följebb repült, ő lett a király. Hanem a sas igen megharagudott rá, és a többiek is; elkezdtek üldözni. Ekkor bebújt egy egérlyukba. Azt mondták a madarak a bagolynak, vigyázzon rá. De a bagoly elálmosodott, és azt találta ki, hogy csak az egyik szemével néz, a másikat becsukja. Egyszer az egyiket becsukta, a másikat meg elfelejtette kinyitni, így az ökörszem megszökött. Azóta lenn bújik a földön, és el akar tűnni, ha más madarat lát. Sűrű bokrokba rejtőzik, nevezik ezért sövénykének is.”

A *királyka* nevet magyarázó szöveg: idézőjelbe kívánkozik. Mind az írástudók íratlan illemtana, mind pedig a szerzői jog írott szabályai szerint. A forrás,

amelyből merítettem: Miskolczi Gáspár: *Egy jeles Vad-Kert Avagy oktan állatok históriája*. Válogatta: Stirling János. Budapest 1983. A gondolatmenet azonban, melyet Kovács Antal dolgozatából kiindulva tovább akarok fonni, úgy érzem, nem tűri el az idézőjelet. A mese ugyanis – eredeti szövegközlésben – nyelvjárásban van rögzítve. Ott az ő: ű; az egérlyuk: egérlyg; a bagoly: bagú. Hadd ne folytassam. Ítélem meg a kérdést akár a művelt köznyelvnek, akár az irodalomnak a nyelvi gazdagítása szempontjából, kétségtelen, hogy az ilyen és hasonló vonások a nyelvjárások legkevésbé használható – s csupán mértékkel alkalmazható – elemei közé tartoznak. Szociográfiában, tényirodalomban – ott is csak jelzésszerűen persze – még csak-csak befogadja őket a mai nyelvi ízlés; a szépirodalmat azonban – még olyan prózaíró zseni esetében is, mint Móricz Zsigmond –, egykönnyen minősíthetik le modorossá. Napjainkra a nyelvjárási sajátosságok fonetikus visszaadására való törekvés, a hősök szájába adott, a nyelvjáráshoz szolgamód tapadó beszédmód – jóllehet funkciói a bontakozó realizmus korában kétségkívül voltak – értékét vesztett, kiürült jelenségként szinte önmaga ellentétébe csapott át: inkább a karikírozás, a paródia, a humor eszköze; s mint ilyen, a kabarészínpadok deszkáira szorult vissza. (Ezért is merő anakronizmus – egyebek mellett – a *Nő* című lapunkban egy időben folytatásokban közölt szlovákiai magyar „regény”, a *Pitypangkoszorú*.)

Amit a népnyelv ma kínálhat az irodalom számára, az nem elsősorban a szavak ejtismódjában, nem is annyira a grammatikában (a „suksüközésben” s a hozzá hasonló jelenségekben), hanem mindenekelőtt – bizonyítja ezt a Kovács Antal dolgozatából vett példatár is – a szókincsben (s a benne megnyilvánuló szemléletben: a megnevező erőben, a fantáziadússágban, a metaforateremtés képességében, a hangutánzó és hangfestő árnyalatosságban) mutatkozik meg. E tekintetben lehet – és kell is, hogy legyen – forrásunk, ihletőnk – kinek-kinek a származása szerint – a „szülöttem föld” nyelvi szelleme. Mint ahogy – korán, túl korán jött haláláig! – ihletője volt Moson-szentmiklós nyelvmágusa, Kormos István számára is a szülőtáj a maga ritka szép tájszavaival, a szavak képzésmódjával, a szóhangulat-teremtés ritka adottságaival egyetemben. Tájszavait, a játszi képzésmódnak, a szóhangulatteremtésnek minden csínját-bínját – egyebek mellett – az otthoni táj nyelvi örökségéből is merítette. Üssük fel köteteit bárhol, a népnyelvi szemlélet gyöngyeit szemelgethetjük ki költeményeiből. Ilyesmiket: Boldizsár „bokájára kutya herreg”; csavargói „Kis kisasszonyért dalolnak,) de nem kajlán...”; széltolói a „szuszkáló márcos Sömjént” zsebelik ki; lánypajtásai „rongybubákkal futosnak”; bárányfelhőjét „szalmatündér kérincselte”; kabátja azért lesz legjobb barátja, merthogy „nem gunyorog”, mikor viselője fázik; „Sapkánk ágon hilintáz”; „Fekete varjú vitorlázgat, / pap lesz belőle, csuhaká-

ró”; „tücsökcirr ördögszekéren / panaszol az útnak”; „barázdabillegető bámészol”; „dödög a koldus az ajtóban”; az orgonabokor „szelence-bokor”, hol a kölyök költő Mézes Annussal „cicerél”; „Két asszony ujjá alatt pörög a citera”; „Holnapra hó jön, frissen zuzogó”. S így „cikkant eszébe” (merthogy nála nem eszébe jut, csak úgy, színtelenül-szagtalanul, az embernek valami), számolatlanul sok-sok egyéb elfeledt, régies és tájnyelvi szó, hangulatteremtő képzésmód és stiláris minta.

Csallóköz és Szigetköz: nyelvjárási jellegzetességek szempontjából azonos tájegység. Élnek-e vajon íróink, költőink, akiket e táj küldött a szlovákiai magyar irodalomba, azokkal a lehetőségekkel, melyeket az „Aranykert” népnyelvének gazdagsága kínál? Berck József, akinek írásain különösen átüt a csallóközi színezet, környezetfestés, hangulatteremtés céljából tudatosan emel be az irodalmi nyelvbe egynéhány sajátos tájszót: *tomol* (halfajta), *mórvető tó* (vályogveto tó), *taligaút* (mezei út), *botlófűz* stb. Vajkai Miklós, ugyanennek a tájnak a szülötte, szintén gyakran nyúl egy kis „hazai” után a nyelvi tarisznnyába. „Kutya dolog volt a hányatott, ismeretlen okokból megváltozott térben laffogni” – szél fűtta, csapkodó ruha módjára lebegni, olvashatjuk egyik novellájában. Parasztember figuráját másutt így jellemzi: „A két karja: két csavarodott cselőke, emelőrúd, ahogy másutt mondják.” Példaszerű az utóbbi mondata abból a szempontból is, hogy benne az író föloldja, ma-

gyarázza a tájszó jelentését. Ahol a feloldás elmarad, zavar keletkezik: „...a kerítés mentén kétségbeesetten meredtek a gyűrűcek.” Mi is az a gyűrűce? Gyomnövény? Bokor? Fa? Inkább az utóbbiak közül valamelyik, mivelhogy másutt ezt olvashatjuk: „A gyűrűce botot a kezébe vette, s intett, hogy indulhatnak.” Kíváncsi tehát, hogy az író – köznyelvi szinonimáikra utalva – megmagyarázza az egyes tájszavak jelentését (főleg a kevésbé ismerteket), illetőleg hogy olyan szövegösszefüggésben használja azokat, hogy jelentésük a tájnyelvet nem ismerők számára is érthető, világos legyen. Az utóbbi, kontextuális lehetőségre Tóth László mosogatási jelenetkét felidéző gyermekverse, a *Felelgető* kínál példát:

„– Hékás!

Itt a rékas,

gyere, mosogass!

– Misi-mosogassak?

Vízben pancsolgassak?

Misi-mosi-pancsolgass csak!”

A *Karcsaország* című – ugyancsak gyermekeknek írott – Tóth-versben a „Damazéron danáztattam” sor az alliteráció igéjének régies-népies hangulatával teremt hangulatot; másik betűrímes megoldása, a „Mórockarcsán móríkáltam” pedig a derekát tetszelegve, kényeskedve riszálja jelentésű „móríká” igé-

vel ajándékozza meg az olvasót. Gyermeknyelvi, becéző-kedveskedő – de vidékenként más-más formában használt – szó az alapötlete Kulcsár Ferenc egyik gyermekversének, amely így, ilyen változatos megnevezésekkel biztatja tájaink bebarangolására a hőst röpítő kiscsikót: „Gyí, paci / gyí, gyí! / Rajta, szálljunk Gombára, / sült / csiperkegombára; (...) Gyí, pocó, / röpjünk! / Búcsra / búcsúba menjünk! (...) Gyí, te csikó / vágtazzunk, / ügessünk / Pásztóra, rokonokhoz / pár szóra; (...) Gyerünk, csitkó, / Gömör felé (...) Vágtassunk: / szombatra / érijünk / Rimaszombatba! / Gyia, csidu / gyű, csida / Nincs már messze / Nagyida, azon túl kel / föl a nap, / szép Bodrogköz / hívogat...”

Kínálnak tájszavakat a hazai magyar tájegységek népi kultúrájával foglalkozó kiadványaink is, például Gágyor József nyelvi szempontból is gazdag, változatos mátyusföldi gyermekjáték-gyűjteménye, a *Megy a gyűrű vándorútra* című kétkötetes monográfia. S ha már – szervezeti keretek, intézményes formák hiánya miatt – a hazai magyar nyelvjárások kutatása eddig nem sok eredménnyel gazdagíthatta nyelvi kultúránkat, s ha már tájszótáraink nincsenek is, íróinknak legalább azokból a forrásokból kellene meríteniük – minél gyakrabban és tudatosabban –, amelyeket a néprajzi, helytörténeti munkák fakasztottak számukra. Figyelve-füelve az országjárásaik során fölcsipegetett tájszavakra, népnyelvi kifejezésekre, újjáélesztve a gyermekkorukból magukkal ho-

zott tájnyelvi örökség irodalomba kívánczó „nyel-
vemlékeit”, gazdagíthatják egyéni kifejezőeszközei-
ket, bővíthetik a szlovákiai magyar irodalom nyelv-
vesztétikai szempontból meglehetősen szegényes stí-
lustárát.

(1987)

TÁJUNK NYELVE – NYELVÜNK TÁJA

ÉDES TÁJANYANYELV?

Inkább: édes táj-anyanyelveink. Hiszen ahogy minden tájegységnek más-más a domborzata, azonképpen más-más a nyelvhasználata is. Az Ipoly menti szóejtéshez szokott fülemben, jóllehet idestova már egy évtizede, hogy a Csallóközbe kerültem, máig is sajátosan csengnek a két Duna között hallott tájszók: a *botlófűz*, a *mór*, a *taligaút*, a *vatalé*, a *pocó* (amely nálunk *csikó*), a *csonó* (amely meg *busi*), a *tápli* stb. E valódi tájszók mellett fölfigyeltem azokra az ál-tájszókra is, amelyeknek hangsora máshol szintén ismert, csak éppen a két tájhazában más-más jelentés társul hozzájuk. Közéjük tartozik a „kies” szó is, amelynek számomra már afféle kis szótörténete is van.

Időpont: a hatvanas-hetvenes évek fordulója. Színhely: az egyetem magyar tanszéke, a szeminárium „vallatószoza”. Palóc meg csallóközi származású egyetemi hallgatók vitáznak ádázul a „kies” jelentésén. Csak győzzön köztük a keleti származék, Jakab István tanár úr igazságot tenni! Tüzet a vízzel könny-

ebb összebékíteni! Mert a palócok – a csallóköziek számára szentségtörő módon! – azt bizonygatják, hogy a „kies” jelentése ‘szép, kellemes, szemet-lelket gyönyörködtető, vonzó, elbájoló’ (táj, vidék). Így tudta ezt már nyelvünk korai mívese, tudós Szenci Molnár Albert uram is. Egyik zsoltárában így vall őriző pásztoráról: „Gyönyörű szép mezőn engemet éltet, / És szép kies folyóvízre legeltet.” – Szenci Molnár ide, Szenci Molnár oda, a csallóköziek, védelmezve édes táj-anyanyelvük szellemét, amellel kardoskodtak, hogy a kies a ‘félreeső, puszta, kopár, elhagyott (hely)’ egyenértékűje. Azok, akik a Dunán kívül szívták magukba az édes anyanyelvet, a sakkmattozó diadalmával vágták ki, hogy e jelentésnek bizony éppen a kies fosztóképzős párja, a kietlen felel meg. Hogyan is panaszkodott Balassi Bálint? Imígyen: „Mi haszon énnekem hegyeken-völgyeken / bujdosva nyavalognom, / Szörnyű havasokon fene párdúc módon / kietlenben bolyognom...” S a Lillájától búcsúzó Csokonai szavaival – „A zengő liget kietlen / A nap éjre dült” –, régi irodalmunk nagyjainak vitába vetésére csallóközi évfolyamtársaink, ha zavartan is, de félredobták a kardot. A „kies” jelentésének kérdése – eldöntetett.

Nem döntetett el azonban – még a szaktudományban sem – a „kies” és „kietlen” szópár etimológiájának kérdése. Kiss Lajos szófejtő dolgozata szerint (Magyar Nyelvőr, 1978. 4. sz.) a „kies”-nek semmi köze sincs sem a „kéj”-hez (amelyből korábban pró-

bálták levezetni), sem a „ki”, „kinn” határozószók családjához, sem a „köves”-ből visszavezethető „kö-es”, „kees” nyelvjárási alakváltozatokhoz. Csallóközi ismerőseim nyelvérzéke, gyanítom, az utóbbi jelentést fedezi föl a „kies”-ben; a nyelvjárások közötti különfejlődés alapján egészen logikusan, csak éppen: tévesen. Kiss Lajos szerint a szóban a török nyelvekből ismert, ruhát ölt jelentésű kaj-, kij-, kiszótövet kell keresnünk. A kietlen elsődleges jelentése ezek szerint: ‘pucér, ruhátlan, fedetlen testű’, ebből az alapjelentésből fejlődött ki a másodlagos ‘puszta, kopár, növényzet nélküli’ jelentés. Egy 1259-es adat Kyethlenazow-nak (Kietlen-aszónak) nevez meg egy völgyet. A „kietlen” ellenpárja, a „kies”, 1456-ban bukkant föl először írásban. Eredeti jelentése ez volt: „ruhás” (ezt a jelentését őrizi a török eredetű „kedmän”, a mai ködmön is!). Mai szóhasználatunkban viszont a kies egy-egy táj, vidék jelzője ‘szép, kellemes hatást keltő, szemet-lelket gyönyörködtető, vonzó, elbájoló’ értelemben.

Édes táj-anyanyelvnek, hiszem, akkor teszünk jót, ha őrizzük patinás hangzású valódi tájszavait, s ha gazdagítjuk – mint életerős fát nemes oltóággal – a művelt magyar köznyelv szavaival, jelentéseivel is. Tárjuk nyelvünk fáját, hiszen így kies?

HOGY IS MONDJUK – KATONÁUL?

Magyarországi ismerőseink, barátaink – tapasztalatból mondom – furcsállva, arcukon a „nem értem” kifejezéssel figyelik azt a sajátos, magyar, szlovák és cseh szavakból „összehabart” makaróninyelvet, melyet mi, szlovákiai magyarok használunk, ha a hadseregben töltött évekről, a katonaéletről és élményekről beszélünk. Nem értik példának okáért, ha azt mondjuk, hogy *posádková hliadka* (helyőrségi őrzőjárat) cirkál, ellenőrizve, hogy a katonák engedélyezetten hagyták-e el a laktanyát *vychádzka* (kimenő), *opušťák* (eltávozás) vagy *dovolenka* (szabadság) végett. Útját állja a zavartalan nyelvi érintkezésnek az is, ha azt magyarázzuk, hogy a *kázenský poriadok* (fegyelmi szabályzat) értelmében minden egyes *kázenský pries-tupok* (függelomsértés) büntetést vona maga után: a *poradová príprava* (rendgyakorlatok), a *strelecký výcvik* (lövészeti kiképzés) meg egyéb foglalkozások során elért eredmények jutalma viszont például a *Vzorný vojak* (Példás katona) vagy a *Vzorná jednotka* (Példás alakulat) jelvény megszerzése. Azt sem értik, ha az első *rota* (század) második *čatájának* (szakaszának) bizonyos *družstvóját* (raját) emlegetjük. Zavarja a nyelvi kommunikációt az is, ha *práporról* (zászlóalj) vagy *plukról* (ezred) beszélünk; nemkülönben ha a közkatonák feletteseit a *veliteľ družstva* (rajparancsnok), *veliteľ čaty* (szakaszparancsnok), *veliteľ roty* (századparancsnok) stb. megnevezéssel illetjük.

A tárgyalt – s még számtalan példával illusztrálható – jelenség a csehszlovákiai magyar nyelvhasználatnak egyik legszembetűnőbb vonása. Közismert, hogy nemzetiségi körülmények között az anyanyelv használata leginkább két fokon aktív: a legalsón (falusias-családias nyelvi szint) és a legfelsőn (irodalmi nyelv). A kettő közötti szint, tehát a közélet és a közigazgatás (szabályok, rendeletek, törvények) nyelve rendszerint szlovák (cseh). A közigazgatás „szlovákiai magyar” nyelvében különféle okok – nyelvi nemtörődömség, a Magyarországon használatos kifejezés nem ismerése, illetve eltérő jelentése – miatt számtalan szlovakizmus és bohemizmus – nem ritkán, „csehszlovakizmus” – szüremlik be. Ez a jelenség természetesen nem kívánatos: egyrészt mert rontja az anyanyelv tisztaságát, másrészt mert – elburjánozva – olyan nyelvváltozatot hoz létre, amely válaszfalként áll a magyar köznyelvet használók, illetve a „nemzetiségi magyar” nyelvet beszélők közé.

Szükség van a nyelvművelő munkára – de ez már az érem másik oldala – egy további, ugyancsak fontos szempontból is. Egy-egy szakma szókincse ugyanis nem tartozik a szakmán kívüliek mindennapi nyelvhasználatához; távol esik tőle, a szókészlet peremén helyezkedik el, olykor-olykor ha élünk vele. S mivel még anyanyelvünkön sem ismerjük egy-egy foglalkozás (pl. tévészerelő, orvos) vagy szakterület (sport, katonaság stb.) terminológiáját, egészen természetes, hogy idegen nyelv esetében a sajátos szakmák sajátos terminológiája még inkább kívül esik

nyelvi ismereteinken. Véleményem szerint még a szlovák és cseh nemzetiségű katona is csupán szolgálati ideje alatt sajátítja el – a fogalmi azonosítás szintjén – a szlovák vagy a cseh katonanyelvet, azzal a nyilvánvaló könnyebbséggel persze, amit az anyanyelv ismerete és egy-egy – összetett vagy képzett – szó motiváltsága („önmagát magyarázó” volta) biztosít. Hadseregünk magyar nemzetiségű katonáinak azonban, legyen szlovák nyelvtudásuk bármilyen jó, beszéljenek bár kifogástalanul és folyékonyan futballról, lányokról vagy filmekről, tehát az átlagos köznyelv szokásos témáiról, meg kell küzdeniük a korábban – a hadkötelesség előtt – nem vagy csak elvétve hallott és használt szakkifejezésekkel. Nehezíti helyzetüket az is, hogy igen gyakran cseh környezetbe kerülnek; s noha két rokon nyelvről van szó, a csehnek a szlováktól elütő hangtana, beszédtempója, ritmusa, ragozási különbözősége éppen elegendő ahhoz, hogy megzavarja a szlovákul jól vagy kevésbé jól tudó magyar nemzetiségű egyén immár hármas (cseh–szlovák–magyar) kapcsolású „nyelvi áramkört”. Mindez – főként a katonai szolgálat első heteiben-hónapjaiban – nem kevés problémával jár, késleltetheti a jó eredmények elérését, a más nyelvű közösségbe való beilleszkedést. Fontos, hogy a magyar nemzetiségű fiatal minél előbb elsajátítsa a cseh, illetve a szlovák katonai kifejezéseket is, mert csak így lehet teljes értékű tagja a közösségnek, csak így oldhatja meg sikeresen a különböző feladatokat.

Mi lenne hát a teendő? A szlovák nyelv oktatásában – amely a magyar iskolákban az utóbbi évtizedben nagy fejlődésen ment át – és a honvédelmi nevelés keretében több figyelmet kellene szentelnünk a leggyakoribb katonai kifejezéseknek. Érettségi, szakérettségi előtt álló fiatalemberek, iparitanuló-iskolák végzősei, akikről föltételezhető, hogy rövidesen kapcsolatba kerülnek a hadsereggel, részesülhetnének előkészítő tanfolyamokban akár a tantervtől függetlenül is, az iskolák nyelvi szakköreiben. Nem látszik lehetetlen feladatnak egy füzetnyi cseh–szlovák–magyar szójegyzék elkészítése sem: kiadása esetén a Honvédelmi Szövetség (Zväzarm) vagy a járási katonai parancsnokságok gondoskodhatnának arról, hogy a kisdud szakszótár eljusson minden magyar nemzetiségű bevonuló katonához. Lapjaink is többet foglalkozhatnának ezzel a kérdéssel, főleg a tavaszi és az őszi „rukkolásokat” megelőző hetekben. Nyerne ezzel a magyar nemzetiségű katonák szlovák nyelvtudása, terminológiai ismerete, de anyanyelvünk tisztasága-épsége is.

FÁBÓL – VASKARIKA

Népszerű képes hetilapunk, a Hét 1981. 33. számában a kísérletező kedvű jugoszláviai magyar költőnek, az Új Symposion-os első nemzedék vezető egyéniségének, Tolnai Ottónak az új kötetéről írott

jegyzetben olvasom: „Pelyhedző állú, 20–22 éves tinédzserek vezették el, ahogy már ez lenni szokott, a vajdasági s az egyetemes magyar irodalmat a korszerűség újabb fordulójáig.” – Az állítás irodalomtörténeti érvényével itt és most hadd ne foglalkozzunk: vegyük szemügyre ehelyett a mondat „fából vaskarika” részét, a „20–22 éves tinédzsereket”.

A tinédzser szót a hatvanas évek Közép-Európát is elárasztó beat-hulláma sodorta nyelvünkbe, ekkoriban vált széltében-hosszában felkapott, divatos kifejezéssé. A szó, bár másfél-két évtizede használjuk, valójában – mint idézett mondatunk is bizonyítja – máig sem honosodott meg nyelvünkben olyannyira, hogy jelentésszerkezetével a magyar nyelvérzék tisztában volna. A tinédzser, mint ezt az angolul valamiképp értők tudják, összetétel: előtagja a tizenháromtól tizenkilencig terjedő angol számnevek képzője, a *-teen* (thirteen, fourteen, fifteen stb.); utótagja pedig a „kor” jelentésű *age* szó továbbképzett alakja, az *ager*. Ilyenformán a *teenager* „tizenéves korú”-t, tömören: „tizenéves”-t jelent, aki pelyhedző állú ugyan lehet, „20–22 éves” azonban, mint az említett jegyzet véli, semmi esetre sem...

Ez a jelentéstévesztés, mint annyi más társa is, arra int, hogy óvakodjunk az idegen szavak fölösleges használatától. Mondanivalótól, szövegkörnyezettől, műfajtól, stilisztikai-érzelmi színezettől függően a tinédzser magyar megfelelője sok minden lehet. A nemeket összefoglalóan megnevező tizenéves vagy

serdülő kifejezéstől szinonimák ágaznak el a süldő lányig, a bakfisig; fiúkról szólva a kedveskedő leánykéig, a népies suttyóig, surbankóig, surmóig, a bizalmas lakliig, a sihederig. Érzelmi-hangulati töltésük miatt az említett szavak persze nem alkalmaskak arra, hogy példamondatunkba, amely a stilisztikailag színezetlen, közlő-tájékoztató funkciójú újságnyelvet képviseli, bekerüljenek. Orvosolható azonban a hiba akkor, ha „20–22 éves tinédzserek” helyett azonos korú fiatalemberekről beszélünk, szem előtt tartva mind a magyarosság, mind a szabadtosság igényét.

KÉTSZER MÉRJ...

„Kétszer mérij, egyszer vágj!” – jut eszembe a népi bölcsesség, miközben a Miroslav Válek gyermekverskötetéről írott recenzióban a magyarosság és magyartalanság kérdését fölvető mondatba ütközöm: „»Három okos megy bejárni Tramtaráriát« – ez a kötet nyitósora; én kissé magyartalannak érzem.” Mivel a recenzens egy „én”-nel is aláhúzott szubjektív megállapítást tesz, amely ráadásul – a „kissé”-vel földúsítva – némi bizonytalanságról is tanúskodik – mert, a fene essen a mondatába: vagy magyaros ez így, ahogy van, minden „kissé” nélkül, vagy pedig magyartalan –, nem árt, ha a szubjektív véleményt ütköztetjük az objektív nyelvi tényekkel.

A recenzens bizonyára a „jár” ige bejár formájához kapcsolódó, (országot, helyet) jelölő tárgyas alakot véli magyartalannak, gondolván, hogy helyette inkább határozónak kellene állnia. Gyanítom, hogy ezt a szókötést furcsállja. Pedig az effajta szókötés nyelvünk igen-igen régi ízeit őrzi, s egyáltalán nem idegen a magyarosság szellemétől.

Lássunk néhány példát! „Bejárja a határt”; „Bejárja Tolnát-Baranyát”; „Ungot-berket bejár”; „Ezt a kerek erdőt járom én” stb. A „bejárni” jelentése tehát: (helyet, helységet) keresztül-kasul bebarangolni, végigjárni. S mivel jelentésmódosulásról van szó, a „megy” és „jár” egymásmellettisége sem lehet zavaró.

Ugyanebben az írásban, pár sorral alább, ezt olvasom: „*A Tramtária* (...) jó példa arra, hogyan nézzen ki egy gyermekek számára készült könyv.” Nem sok jót nézek ki ebből a „nézzen ki”-ből. „Kinézés” szavunk ugyanis a valakinek, valaminek külső formája, megjelenése jelentésben helytelen, kerülendő, lévén germanizmus. Vonatkozik ez persze a „kinéz” ige, valamilyen -színben, testi állapotban valamilyen formában van’ jelentésére is (lásd: *Magyar Értelmező Kéziszótár*, 718. 1.).

S még egy észrevétel. A magyar nyelv – szintetikus (összerakó, sűrítő) nyelvtani szerkezetének köszönhetően – tömör és egyszerű. Toldalékai (a képzők, jelek, ragok) nem vastagítják annyira a kifejezést, mint az analitikus, azaz: szételemező, körülíró indoeurópai nyelvek prepozíciói. A „báseň pre deti” például ma-

gyarul egyszerűen „gyermekvers”, nem pedig „gyermek-
mek számára készült vers”. Körülményeskedő
mondatunk – „A *Tramtatária* jó példa arra, hogyan
nézzen ki egy gyermekek számára készült könyv – ti-
zenhárom szóval sem mond többet és mást, mint az
alábbi – kilenc szavas – mondat: „A *Tramtatária* jó
példa arra, milyen legyen egy gyermekkönyv.”

Nem tudom már, Babits Mihály vagy Kosztolányi
Dezső mondta-e, hogy az írónak (újságírónak) nem
az írás, hanem a húzás, a törlés, a rövidítés művésze-
tét kell megtanulnia. Bármelyikük mondta, megszív-
lelendő tapasztalatot hagyományozott ránk.

(1979)

SZEMBENÉZNI A KIHÍVÁSOKKAL

*Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal**

– A Fábry-díj átvételekor Ön egyebek között azt mondta, hogy a nemzetiségi lét és kultúra kihívásáé az érdem, hogy a másik Fábry-díjassal, Szőke Józseffel együtt annyi mindent kellett vállalniuk. Melyek ezek a kihívások?

– A nemzetiségi kultúra kihívásai, megoldásra váró kérdései, az intézmények hiányából fakadó fehér foltok egyszerűen megkövetelik, hogy a szellemi embeerek egy része vállalja a mindenes szerepét. Jó néhány olyan kollégát ismerek, akik valóban egyszemélyes intézménynek tekinthetők, és különböző műfajokban, tudományágakban próbálnak meg válaszolni az említett kihívásokra. Az én esetemben ez úgy is jelentkezett, hogy egyszerre vagyok irodalomkritikus, egy nemzedék líratörténeti vizsgálója, irodalomelméleti, poétikai, stilisztikai szakkönyvnek a szerzője, s ugyanakkor szülőfalumról írok faluszociográfiát vagy írói falurajzot, ahogyan én nevezem, s amely egy paraszti mikrotársadalom ezeréves történetét mondja el, „cseppben a tenger” alapon, fölmutatva mindazt, ami a honfoglalás óta tájainkon egy magyar közösségben történt. Egy ilyen könyv írása közben az

embernek olyan szakterületekkel kell foglalkoznia, mint a szociológia, szociográfia, demográfia, politológia, helytörténet, művelődéstörténet, a jobbágykor gazdasági viszonyai stb.

– *Polihisztornak kell lennie...*

– Igen. Az írás rákényszerít arra, hogy az ember polihisztori feladatokat vállaljon magára, és nemcsak a magam pályájáról mondhatom ezt el, ugyanilyen sokműfajú szerző például Koncsol László is. Ez az egyik olyan terület, melyet a nemzetiségi írósors mindenessége jelöl ki számunkra. A másik terület viszont egy még tágabb mozgáskört követel meg. Éppen az intézmények hiánya miatt bizonyos tudományszervezési feladatokat is vállalni kell. Az én próbálkozásaim ezen a területen egyrészt a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsésztudományi Karának Magyar Tanszéke mellett létrehozott Szenczi Molnár Albert Alapítvány, amely száz-százhusz magyar szakos egyetemi hallgató képzéséhez járul hozzá most ötödik esztendeje, másrészt pedig a Presinszky Lajos és Végh László barátommal együtt létrehozott Bibliotheca Hungarica Alapítvány, amely nem kisebb feladatot vállal, mint hogy egy 70–80 éve nem létező nemzetiségi magyar tudományos báziskönyvtárat megteremtсен. Ennek az lenne a feladata, hogy a Felvidékkel, annak a lehető legtágabban értelmezett művelődéstörténetével, történelmével, hagyományai-val kapcsolatos kiadványokat összegyűjtse, és forrásmunkákat kínáljon a magyarságismeret szempontjára.

ból fontos hungarológiai diszciplínák művelőinek: irodalom- és művelődéstörténészeknek, nyelvészeknek, szociológusoknak, politológusoknak stb. Egy ilyen intézmény szerepkörét még az ország olyan, egyik legnagyobb könyvtára sem pótolhatja, mint a pozsonyi Egyetemi Könyvtár. Ötödik éve végezzük ezt a munkát; bibliográfiai adataink szerint kb. 6–8 ezer tétel összegyűjtéséről lenne szó. Ennek a fele már össze is jött, hogy úgy mondjam, ügybuzgalomból és lelkesedésből, társadalmi munka révén. A Fábry-díj odaítélése arra is kötelez, hogy ebben az irányban további lépéseket tegyek, s nálunk is megszülessen egy szellemileg „összkomfortos” magyarságtudományi könyvtár.

– *A Fábry-díjjal járó pénzüsszeget a Szencen felállítandó Szenci Molnár Albert-szobor és Baróti Szabó Dávid kassai emléktáblája javára az elkészítésére ajánlotta fel. Ezzel kapcsolatban Turczel Lajos nevét is említette, aki négy évvel ezelőtt a Bethlen-díj összegét a Szenci Molnár Albert Alapítványnak adta. Valóban azt gondolja, hogy ha többen is tesznek hasonló följánlást, mások is csatlakoznak majd hozzájuk?*

– Nem vagyok annyira naiv. Ez magánügy; embere válogatja, ki hogyan dönt. Ami a díj közhasznú célokra való följánlását illeti, nem kell azt túlértékelni; azt kell benne látni: ami. Engem erre a következő tapasztalatok összessége indított: Ipolypásztón, a magam református parasztközösségében úgy tapasztal-

tam, hogy ha javításra szorul a templom tetőzete, akkor az emberek adakoznak. Ha a szellem – a szlovákiai magyar szellem – temploma szorul javításra, merthogy rogyadozik, ugyancsak adakozni kell. Ezt láttam, ezt tapasztaltam a magam felnevelő közösségében. Falukönyveim írása közben adatokat találtam arra vonatkozóan is, hogy a két háború közötti „Cse-madok”, tehát az SZMKE ipolypásztói helyi csoportja – csupa parasztember – a Komáromban ma is álló Jókai-szobor elkészítéséhez több száz koronával járult hozzá. Ha ők megtették ezt a harmincas években, akkor egy olyan ipolypásztói, aki történetesen értelmiségivé fejlődött, s aki könyveiben maga is foglalkozott Szenci Molnár és Baróti Szabó életművével, miért ne tehetné meg? Úgy döntöttem tehát, hogy a nevezettek felvidéki kapcsolódásait idéző szoborhoz, illetve emléktáblához a magam módján hozzájárulok. Eddig a dolog: magánügy. A szlovákiai magyar közállapotok ismerőinek a megítélésére bíznom azt, van-e ennek a döntésnek olyan hírértéke is, hogy az 1989-et követő, egyéni érdekeket előtérbe helyező magatartásformák, pozíció- és díjhajhászások helyett – netán ellenében – én azt választottam, amit választottam, s úgy döntöttem, ahogy azt legjobb lelkiismeretem, meggyőződése és a – Fábry szellemiségéből is táplálkozó – értékítéletem és közösségszolgálati szándékom diktálta.

– *Az Ön életében a magánügy és a közügy szinte ugyanazt jelenti...*

– Azt hiszem – magam sem tudom: sajnos? hál’ istennek? –, hogy igen. Ha visszagondolok a pályakezdésemmre, az 1969 óta eltelt kerek negyedszázadra, s az idő tükrében megpillantom egy-egy arcomat, olykor az elvégzendő rengeteg közösségi tennivaló súlyaira visszaemlékezve, szinte elrémülve teszem föl magamnak a Füst Milán-i kérdést: Ez mind én voltam egykoron? Mert hiszen rendeztem gimnazista koromtól hosszú-hosszú éveken át az ipolysági József Attila Irodalmi Színpadtól kezdve a somorjai Üzenet Kisszínpadig irodalmi színpadi összeállításokat, készítettem – Adjakok szállást az Igének címmel nyomtatásban is megjelentetett – kisszínpadi szövegkönyveket, végeztem dramaturgiai munkát, zsűritagként évtizedeken át nyomon követtem a hazai magyar amatőr színjátszás, kisszínpadi mozgalom, versmondás alakulástörténetét. Könyveim kapcsán magam mögött tudhatok legkevesebb kétszáz író-olvasó találkozót, legalább feleannyi előadást, emlékbeszédet, egyszóval egy kiterjedt népművelői tevékenységet. 1989 után – bár az érdem elsősorban és vitathatatlanul a helybelieké – szülőfalumban, Ipolypásztón többek között az én kezdeményezésemre Dél-Szlovákia magyar községei közül elsőként fölavattuk II. világháborús halottaink emlékművét, ugyanitt szintén dél-szlovákiai méretben elsőként mi készítettünk emléktáblát a szülőfalumból 1947-ben kitelepített százhatvanhét magyar testvérünknek, s miután múltunk fájó sebeit megpróbál-

tuk begyógyítani, emlékbeszédemben arra szólítottam föl a község lakosait, hogy vigyázó szemüket a jelenre és jövőnk zálogára: az iskolára vessék. Ennek eredményeképpen nyitotta meg újra szülőfalum közössége a korábban megszüntetett magyar kiskolát. Ennyit a hely szelleméről, Ipolypásztó munkára ihlető, népszolgálatra serkentő erejéről. E személyes kötődésű szolgálaton kívül ugyancsak a rendszerváltozás óta eltelt fél évtizedben jöttek létre a nemzeti közösségünk egészének kultúráját támogatni igyekvő kezdeményezéseim, például a Szenci Molnár Albert Alapítvány, illetőleg a Bibliotheca Hungarica. – Érintkezik természetesen a nemzetiségi szellemi templom építésének az ügyével irodalomkritikusi, irodalomtörténeti és írói tevékenységem is; de hát ennek a taglalása messzire vezetne, s különben is, mint Sütő András mondja: „Ha a mű kinyitja a száját, az író fogja be a száját.” Tehát, ha erre képesek, beszéljenek helyettem inkább a művek. Érintenem kell viszont azt a kérdést, hogy akarva, nem akarva, hetente legalább egyszer mindenképpen beleütközöm a népszolgálat ügyébe, legalábbis annak a pedagógusi-oktatói formájába; nekem ugyanis hetente egyszer-kétszer katedrára kell állnom. Nemcsak pusztá információkat kell továbbadnom a hallgatóknak, hanem – hiszen a pedagógia akkor kerek és teljes, ha a pusztá információátadáson túlmenően – amit ma már el tud egy magnó is végezni – a nevelés, az emberformálás szempontjáról sem mond le. A

kihívás – a nemzetiségi lét már említett kihívása – számomra, hogy hetente szembenézek ötven magyar szakos hallgatóval. Az ő kezükbe van letéve a jövőnk, a hallgatókban éppen ezért ki kellene munkálni a nemzetiségi értelmiségi szerep- és küldetés-tudatát is.

– *Tudják Önt inspirálni a diákok?*

– Azt hiszem, igen. Hogy én tudom-e őket, annak megítélése nem az én feladatom. Mit ér az ember, ha tanár?! – A válasz az egyetemi hallgatók hatáskörébe tartozik...

(...)

– *Pillanatnyilag mi foglalkoztatja a legjobban?*

– Mivel a Fábry Napoknak van néhány budapesti vendége, méghozzá olyan értelmiségi emberek, akik a magyarországi kormányváltást követően frissen kerültek felelős beosztásba, olyan helyekre, ahol egyebek között a határokon túli magyarokkal való kapcsolatteremtést is intézik, baráti beszélgetésekre, tájékoztatásra, segítségkérésre használom fel itt, Kassán az időt. Volt például egy hosszú beszélgetésem Egyed Alberttal, aki a Magyar Köznevelési és Művelődési Minisztérium Nemzetiségi és Etnikai főosztályának a főosztályvezető-helyettese, és most egy magyar–szlovák egyetemi oktatási államközi szerződéshez készíti elő az alapanyagot. Vele beszélgettem a szlovák–magyar felsőoktatás kérdéseiről, elsősorban a pozsonyi Magyar Tanszék helyzetéről, de ezen túlmenően a pozsonyi és a bu-

dapesti bölcsészkar között kötendő kapcsolatokról, amelyekbe bele kell férnie nemcsak a hazai magyar diákokra odafigyelő gondoskodásnak, hanem a magyarul tudó szlovák diákok magyarországi oktatásának is. Meg sem melegedett még a Fábry-díj a kezemben, s lám, máris közügyekben gondolkodom. Úgy látszik, az Isten azért „talált ki”, hogy egyszerre éljem a magánember és a közéleti ember szerepét.

Decemberben emlékezünk meg az 1989-es romániai események ötödik évfordulójáról. Ezért fontosnak tartom megemlíteni, hogy azokban a tragédiákat szülő napokban, amikor Romániából egyszerre felemelő és ugyanakkor rettenetes hírek érkeztek hozzánk, Zalabai Zsigmond volt az, aki elindította nálunk *A felvidéki magyarság Erdélyért* mozgalmat. Karácsony másnapján, tehát csupán ezen az egyetlen napon Zalabai Zsigmond a Lévai járás több tucat községébe utazott le, és irányította a gyűjtést. Háromnapi megfeszített gyűjtőmunka után ruhával és élelmiszercsomagokkal megrakott tizenhat kamion, autóbusz, tehergépkocsi indult útnak Romániába, s Zalabainak még arra is futotta az erejéből, hogy személyesen kíséresse a konvojt Kolozsvárra. Igaz, egészsége látta kárát... De mint mondja, nem bánta meg: „Ez jó mulatság, férfimunka volt!”

– *Tanár úr, Ön a kiválasztottak fajtájába tartozik...*

– Kedves Erzsébet, azért ezt nem állítanám. Te-

szem a dolgom, azt, amit hitem, agyam, magyarságélményem kíván. Szívemben Arany János intelmével: „Nem elég csak emlegetni, / Tudni is kell hűn szeretni, / Tudni híven a hazát”.

(1994)

„INDULJUNK TEHÁT: OTTHONRÓL – HAZA!”

*Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal**

– *Zalabai Zsigmond a szlovákiai magyar esszéirodalomnak abba a folyamatába tartozik, amelynek forrásvidékét Fábry Zoltán, Duba Gyula, Koncsol László, Tóth László neve jelzi?*

– Részint igen, részint nem. Ez a négy év elég sok, egymástól meglehetősen különböző szekértábor és más-más irodalmi felfogást képvisel. Tudniillik a Fábry-féle szociografikus és az irodalom értékét csak a közösségi küldetéstudaton, az etikai üzeneten mérő irodalomfelfogás és -szemlélet – amelyet Duba Gyula is képvisel –, semmiképpen sem hozható közös nevezőre azzal a felfogással, amely Koncsol László, Tóth László sajátja: vagyis amely az irodalmat – Adyval szólva – mégiscsak irodalomnak, tehát esztétikai képződménynek tekinti. A szlovákiai magyar irodalomnak erre a hasadtságára, arra nevezetesen, hogy létezik az egyik oldalon az irodalom valósága (ahogy ezt Tőzsér Árpád megfogalmazta), a másik oldalon pedig létezik a valóság irodalma (ez a Fábry-féle felfogás), tehát erre a kettősségre már az 1970-es évek elején megpróbáltam választ adni egy esszémmel: az *Ars criticá*val. Ebben szembenézek azzal a kettősséggel, amely ugyan nem

tagadta az irodalomnak azt a képességét, hogy a benne megformálódó világértelmezés valamiképpen átváltható cselekvő energiára, hasznosítható tetre – persze bármilyen politikai és társadalmi praktikizmus nélkül –, de ugyanakkor az egyre erőteljesebben jelentkező strukturalista szemlélet hatására a művek belső, immanens értékelését is erőteljesen hangsúlyozom. Én hiszek abban, hogy nemzetiségi körülmények között van valamilyen szerepe, küldetése az írónak, az irodalmi tudatformának pedig pótolnia kell olyan egyéb – nem létező vagy csökevényes – tudatformákat, amelyek a nemzetiségi irodalomból hiányoznak.

Ugyanakkor jottányit sem vagyok hajlandó engedni abból, hogy az írónak, gondolkozzék bár népben, nemzetben, és művei révén formálja a közösségi tudatot, az irodalmat mégiscsak irodalomként, a maga saját esztétikai törvényeinek megfelelően kell megélnie. Tehát a szlovákiai magyar írónak kijáró jelzők a következő sorrendben kellene, hogy álljanak: nem szlovákiai és magyar és író, hanem író és magyar és azon belül – történetesen, mert a sorsa úgy hozta – szlovákiai. De megméretése az egyetemes magyar irodalom értékrendszerén belül legyen, sőt azon túlmenően a közép-európaiság, európaiság vagy az íróság legáltalánosabb – a nemzetiségeket nem ismerő – kritériuma szerint. Mert az esztétika végül is egyetemes, szlovákiai magyar esztétika nincs.

– Az Ön kritikusi feladata: megóvni a nemzetiségi irodalmat a provincializmustól. Ehhez gyakran éles,

kemény hangra van szükség. Miért vállalja ezt a korántsem hálás szerepet?

– Féja Gézának, aki meglehetősen kemény hangú kritikákat írt a két háború között, azzal a véleményével tudok azonosulni, amely szerint tévedés azt gondolni, hogy határon túli körülmények között minden magyarul leírt verssornak, prózarészletnek nemzetmentő funkciója van. Tudniillik rossz versekkel, rossz novellákkal, félig gondolt tanulmányokkal, meg nem gondolt gondolatokkal nem lehet nemzetet menteni, csak meggyalázni lehet, és leszakítani a nagy véráldozatok árán ezerszáz év alatt kivívott európai rangú kultúra értékszintjéről. És erre nincs felmentés.

– Integrálódott-e a szlovákiai magyar irodalom az egységes magyar irodalomba?

– Részben igen, részben nem. Voltak olyan évtizedek, 1918 és 38 között, amikor politikai okok miatt nagyrészt magára hagyatva, elszigeteltségben, önnön belső – vélt vagy valós – törvényeire hagyatkozva élt a szlovákiai magyar irodalom. De 1948-tól két évtizedig ugyanígy volt. A fordulat a hetvenes évek elején következett be, amikor a figyelem fokozottabban fordult a határon túli magyar irodalmak felé, és ez magával hozta azt, ahogy a szlovákiai magyar irodalom élvonalbeli alkotói integrálódtak a kortárs magyar irodalomba, beilleszkedtek annak értékredjébe. De ezt az integrálódást akadályozza néhány anomália. Összeomlott például a valamikor jól működő csehszlo-

vák–magyar közös könyvkiadás, és a helyébe nem lépett semmi. A határok állítólag légiesültek, átjárhatók, tombol a demokráciás mi olyan közel lehetnénk egymáshoz, mint még soha, ugyanakkor hiányzik egy átgondolt, folyamatos, rendszeres kulturális csere az anyaország és a nemzetiségi magyarság között.

Saját példámra is hivatkozhatok. Kiadtam két könyvecskét, az egyik Szenci Molnár Albert rekonstruált önéletírása, a másik Baróti Dávid verseskötete. Itt nem az az érdekes, hogy én csináltam, mert csinálhatta volna más is, hanem az az abszurdum, hogy megjelenik száz év után egy új, korszerű válogatás, ami a maga nemében hiányt akar pótolni, és ha az összeállító nem ad két darabot az Országos Széchényi Könyvtárnak, akkor a nemzet legnagyobb könyvtárában nincs egyetlen darab sem ezekből. Addig az esztétikai integrálódás is kínos-keservesen fog megvalósulni, ameddig egy csomó olyan tényezőt kell leküzdenie, amely a virtuális magyar szellemi egység megteremtése ellenében működik.

– *Tanulmányainak témái igen változatosak. Vajon egyforma alapossággal, tudományos hitelességgel lehet írni Ipolypásztó történetéről és a színesztézia felhasználásának módjairól?*

– Ez a sokoldalúság nem az én vélt vagy valós érdemeimet dicséri. A nemzeti kultúra összkomfortjához viszonyítva meglehetősen mostoha körülmények között működő nemzetiségi irodalmi, művészeti, kulturális élet kihívása ez (pl. információhiány, az intéz-

mények hiánya), és erre a maga módján a legtöbb kisebbségi alkotó választ kényszerül adni. Ezzel magyarázható a többműfajúság, a tematikai sokoldalúság. Szellemi mindenevő azért én sem vagyok. De amikor a szülőföldről írott két kötetem kapcsán bele kellett ásni magam a magyar történelem ezer-száz évébe, és azt lehetőleg nem is racionálisan, hanem egy esszéisztikusan fölhevített stílusban úgy kellett előadnom, hogy a tizenkét éves kamasz olvasótól kezdve a hetvenéves János bácsihoz is szóljon, meg kellett tanulnom egy csomó művelődéstörténeti, helytörténeti, történelmi, néprajzi dolgot, amelyet különben nem tanultam volna meg: hogy mennyi például egy „pozsonyi mérő”, mi az, hogy „icce”, meg hogyan volt Mária Teréziával az úrbérrendezés, meg mikor alakult ki a magyar iskolarendszer, és még sok mindent, mert „mindenkről számot adok” – határoztam el.

– *Szülőfalujának története, illetve szociográfiája, a Hazahív a harangszó talán egy szélesebb közösség bemutatásának szándékával is íródott?*

– Pontosan. A szándékom az volt, hogy „cseppben a tenger” – alapon egy tipikusnak mondható magyar parasztközösség életének változásait ragadjam meg. Úgy tűnik, ez sikerült. Egyik olvasóm, egy idősebb parasztember szavait idézem: „Tudja, író úr, az a jó a maga könyvében, hogy ha az ember ezt a könyvet olvassa, akkor két könyvet olvas.” Úgy kell ezt értenünk, hogy egyrészt a saját életére ismer rá, más-

részt egy esszéisztikus tálalású, ezerszáz éves krónikát forgat, amely a magyar történelemnek a honfoglalástól kezdve a második világháborúig valamennyi lényeges elemét tartalmazza úgy, ahogy azt történelmi alulnézetben egy parasztközösség megélte. Tehát e könyv műltfelidéző esszéstílusú óhatatlanul kiváltja az olvasóból az emlékezés folyamatát. Mert hát ki gondol arra, hogy összegereblyézza az agyában a maga falujának az ötven évvel ezelőtti dűlőneveit? Az emberi tudat védekezik az ilyen ballasztokkal szemben. Akkor gondol erre, amikor olvassa az ipolypásztói faluneveket, és akkor végigzongorázza a maga mátyusföldi vagy bodrogházi falujának dűlőneveit. Vagy olvasva az ilyen-olyan népszokásokat, megmozdul benne egy saját élményréteg. Tehát Ipolypásztó története csak apropó, hiszen alkalmazható egy sereg olyan más magyar településre, amely sok évszázados sorsát magyarként élte meg a Kárpát-medencében. Ez a falu szellemi kincsesháza. Én ugyan fizikai értelemben huszonöt éve elszakadtam tőle, de szellemileg sose szakadtam el, és igyekszem a közösség javára visszaforgatni azt a hagyományanyagot és értéket, amely időtállóan bizonyult, amely méltó arra, hogy visszaforgattassék.

– *És a folytatás, a trilógiává szélesítés gondolata nem foglalkoztatja?*

– De igen. Valószínűleg az lesz a címe, hogy Falu a határon. 1945-től napjainkig mondja el a falu történe-

tét. A második kötet 1948-ig ment volna el, de az 1945 és 1948 közötti évek történetét hiába keresi ott az olvasó a kötetben. Ez a három ominózus év a hontalanság, a deportálások időszaka volt, és bármilyen tompítottan és ravaszul is írtam meg, a pártállam idején nem jelenhetett meg a kötetben, csupán folyóiratokban néhány részlet: a Vasárnap és a Tiszatáj közölte.

– *A Csallóköztől Bodrogtőzig című antológiában megjelent egy írása Séták a szülőhelyem körül címmel. Ebben olvashatjuk: „...induljunk tehát: otthonról-haza.” Hogyan kell érteni ezt a tautologikusnak tűnő felszólítást?*

– Az otthon a mostani lakóhelyem, Somorja, a haza pedig Ipolypásztó, a fölnevelő szülőföld, a maga hallatlan érzelmi kisugárzásával, amit át kell élni és fölerősítve tovább sugározni. Az igazi nagy vállalkozások most vannak készülóban. Egy verses magyar történelemkönyvet, művelődéstörténetet tervezek Felvidéki utazások címmel (Kassák nyomán), a felvidéki magyar költészet hét évszázadának ismeretében. Olyan térbeli és időbeli utazás lesz ez, amely a Felvidék valamennyi négyzetméterét behinti a magyar történelmi, politikai, közéleti vonatkozású szülőföld-élményt sugárzó versekkel. Különben a hatalmas, több mint négyszáz költő működésére, két-háromezer verseskötetére, több százezer verssorára kiterjedő anyaggyűjtés közben szép számmal találtam cseh vonatkozású anyagokat is.

– *Talán ebből is összegyűlhetne egy antológiára való?*

– De még emnyire! Százhatvan-száznyolcvan olyan

verset találtam, amely a honfoglalás korától kezdve a Csehszlovák Köztársaság széteséséig követi nyomon a Kárpát-medence magyar–cseh kapcsolatainak alakulását. Meggyőződésem, hogy a közép-európai, a magyarral szomszédos népek vonatkozásában nem lehetne még egy ilyen, valóban elképesztően gazdag és hatalmas méretű antológiát összegyűjteni. Szeretném azt hinni, hogy nem is annyira a magyarok, hanem elsősorban a csehek számára lesz ez meglepetés. Ennek az ezerszáz éves egymás mellett élésnek, kapcsolattörténetnek vannak olyan fejezetei, amelyek példaszerűen beillenek a Németh László-i koncepcióba, miszerint ezek a kis vagy közepes nagyságú közép-európai nemzetek rokonai, szellemi tejtestvérei egymásnak. Vannak fejezetei, amelyek mintaszerű együttműködésről tanúskodnak, például Bethlen Gábor és a csehekkel közösen folytatott harc a protestantizmus védelmében. Vannak fejezetei, amelyek megdobogtatják az ember szívét, például az 1848-as események közé sűrűsödő cseh anyag, amikor a Szózat átköltött formában, Árpád helyén a cseh uralkodóház megfelelő neveivel behelyettesítve, a cseh nemzeti ellenállás dalaként terjedt három-négy különböző kéziratos formában. Vagy Petőfi Ha férfi vagy, légy férfi című költeményének 1880 körüli naptárakba, népi kiadványokba való átvétele; a vers az akkori szociáldemokrata mozgalomnak lett a cseh himnusza.

– *De térjünk vissza a „túloldalra”! Egyik esztétikai tanulmánykötetének címe A vers túloldalán. Valóban,*

mi lehet a vers túloldalán? Ez az oldal csak a beavatottak számára létezik?

– Remélem, hogy nem. A beavatottak számára a mű élménnyé transzponálása létezik, talán mint titok, vagy mint olyan feladat, amellyel szembesülni kell. A vers túloldalán mégis csak kell, hogy létezzen a könyvcsinálásnak, az irodalomnak, a költészetnek egy olyan imperativusa, amelyből az alkotó hitet meríthet. Azt a hitet, hogy ez a rossz, tökéletlen, sebeket osztó világ az irodalom által mégiscsak helyreállítható. Ha másutt nem, az agyakban, a lelkekben, az érzelmek szintjén létrehozható egy olyan virtuális, vágyott, elképzelt világ, amely a jelenleginél otthonosabb létezést biztosít számunkra. Tehát az esztétikumot én a magam módján szeretném etikai üzenetté lefordítani, és azt hiszem, hogy ennek kellene a vers túloldalán lennie.

– A „szellemi mindenek” számára a szépirodalom – regény, novella, vers – sohasem jelentett kísértést?

– Jelentett. Kinőttem. Gyermekbetegség. Nyolcadikos általános iskolás voltam, amikor egy nőnap drámát bemutatták az osztálytársaim. Ugyanebben az időben kezdtem el mindenféle cikkeket küldözgetni a járási lapnak meg a szlovákiai magyar ifjúsági lapoknak. Aztán jött az a korszak, amikor az ember szerelmes lesz, és akkor verest írni muszáj. Produkáltam is egy karcsú kötetre való költeményt, s körülbelül ugyanannyi gyermekverset is. Tőzsér Árpád viszont eltanácsolt engem erről a pályáról – hálás is vagyok

neki érte. Ő nagyon korán észrevette bennem a bon-
takozó irodalomkritikust vagy esztétát, és azt taná-
csolta, hogy neked az eszed túl racionálisan vág ah-
hoz, hogy elemi élményanyagot meg tudj fogalmaz-
ni. Ezek jó szövegek, de nem elevenek. Írjál nekem
kritikát! S az ő felhívására írtam meg az első iroda-
lomkritikámat másodéves egyetemista koromban,
1970-ben. Így kötöttem ki ezen a pályán – *fel-ad-va*
és *fel-ed-ve* a versírást, de nem a költészetet. Hiszen
az egyetemen irodalomelméletet, verstant, poétikát,
stiliztikát és műelemzés-elméletet és -gyakorlatot
oktatok – szigorúan csak a versek műfajában. Én af-
féle féloldalas kritikus vagyok, mert egész életemben
talán csak két-három recenziót ejtettem el prózáról és
egyebekről, tehát afféle Komlós Aladár-i alkattal
mindig csak a líra körében mozgok. Másrészt egy
Baróti, vagy Amadé, vagy mások esetében irodalom-
történeti-újrafelfedezői módszerrel irodalomkriti-
kusként, esztétaként a jelenlegi irodalmat figyelem.
Tőzsérnek volt aztán egy észrevétele a falukönyveim
stílusát illetően is. Azt mondta: „No látod, most jött
vissza az elhagyott költő benned.” Hát így vagyok én
költő: irodalomtörténészként és esztétaként, kritikus-
ként és tanárként.

(1995)

TARTALOM

Tanmese a könyvről	5
A magyar Glóbusz magyar Atlasza (Széchenyi)	13
Vigyázó szemetek Bartókra vessétek	21
Gondolatok két hírvers nyomán	27
Irodalom és „iroda-lom”	41
Csipkerózsika – ébredőfélben?	57
Csömény, leppencs, jázíkó...	73
Tájunk nyelve – nyelvünk tája	87
Melaj Erzsébet: Szembenézni a kihívásokkal	99
Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: Induljunk tehát: otthonról – haza	109

Zalabai Zsigmond
IRODALOM ÉS „IRODA-LOM”

Kiadta: NAP Kiadó, Dunaszerdahely 1997

P. O. Box 72, 929 01 Dunajská Streda

Felelős kiadó: Barak László

Szerkesztő: Tóth László

Nyomdai előkészítés: NAP Kiadó

Nyomta: VALEUR Kft., Nagymegyer

ISBN 80-85509-54-7